

YURT DIŞI YATIRIM ÜLKE PROFİLİ

A. ZAMBİYA İŐ ORTAMI

1. İŐ Ortamı

Zambiya Afrika ülkeleri içerisinde siyasal istikrarın olduğu, demokratik ülkelerin başında gelmektedir. İŐ kültürü, genel olarak nazik ve ılımlı olan Zambiya’da politikacılarla, işadamlarıyla ve hatta sıradan insanlarla olumsuz ilişkiler kurmak yerel kültürde hoş karşılanmamaktadır. İŐ görüşmelerindeki genel tavır ve adetler, Avrupa kültürüne oldukça yakındır.

a. İŐ Ortamına İlişkin Genel Göstergeler

Dünya Bankası *Doing Business Raporu* (2020) bilgilerine göre; Zambiya, iş yapma kolaylığı bakımından dünya genelinde 85 inci sırada yer almaktadır. Bu çerçevede Zambiya’da iş ortamı, komşu ülkelere kıyasla “daha kolay” olarak algılanmaya devam etmektedir. Örneğin, Namibya (104.), Malavi (109.), Mozambik (138.), Zimbabve (140.), Tanzanya (141.), Angola (177.)’ya kıyasla Zambiya’da iş yapmak daha kolay görülmektedir. Ülkede, Nijerya (131.), Etiyopya (159.) gibi büyük ekonomilere kıyasla dahi daha kolay iş yapılabilir.

Aynı yılın alt verileri incelendiğinde ise Zambiya’da işe başlamak (117.), elektriğe erişim (129.), sınır ötesi ticarete (155.) ve krediye erişime (4.) zorlaşmıştır. Ülke, firmaların kayıt ücretlerini yükseltmiştir. Ancak, inşaat izinlerinin alınmasına (67.), mülkiyet kaydına (150.) ve küçük yatırımcının korunması (72.) ilişkin kolaylıklarda iyileşme kaydedilmiştir.

b. Şirket Kurulumuna İlişkin Mevzuat

-Şirket Kurmak

Zambiya’da işe başlamak ve şirket kurmak bakımından ilk ziyaret edilecek kurum PACRA’dır. (*Patents and Companies Registration Agency*)¹

Şirket kurulumuna ilişkin mevzuat 2011 tarih ve 24 sayılı Şirketler Kanunudur. Yabancı kişiler Zambiya’da şirket kurarken yerel ya da Zambiya’da ikamet eden bir temsilci veya sertifikalı avukatlar veya muhasebeciler ile ilerlemek zorundadır.

- LLC (*limited liability company*): Özellikle küçük ve orta boy işletmeler bu şirket f tercih etmektedir. En az 2 ortaklı olma zorunluluğu bulunmaktadır ve en az 2 yönetici atanmalıdır. Yöneticilerden en az biri, Zambiya’da yerleşik ya da oturma izni olmalıdır. Ortak sayısı, azami 50 olabilmekte olup, şirkette çalışan hissedarlar/ortaklar 50 içinde sayılmamaktadır. Asgari sermaye tutarı yaklaşık 15.000 Kıvaça (Yaklaşık 800 ABD Doları) düzeyindedir.
- PLC (*public limited company*): Özellikle bankacılık ve finansal hizmetler alanında tercih edilmektedir. En az 2 ortak ve en az 3 yönetici gerekmektedir. Asgari sermaye tutarı yaklaşık 1,5 Milyon Kıvaça (yaklaşık 79.000 ABD Doları) düzeyindedir.
- Zambiya’da ayrıca *Joint Venture* kurmak mümkündür. Ancak örneğin mineral ihracatı sektöründe şirketin en az %5’i Zambiyalı olmak zorundadır.

¹<https://www.pacra.org.zm>

Lojistik/transport sektöründe ise yabancı payının %25'ten fazla olması halinde Zambiya Kalkınma Ajansından (ZDA) yatırımcı lisansı alınması zorunludur.

Yabancı şirketler, genellikle LLC (*limited liability company*) tipi şirket kurmayı tercih etmektedir. Ancak, daha katılımlı bir şirket kurmak, bu kapsamda, sermaye toplamak amacıyla PLC (*public limited company*) tipi şirket de kurabilmektedir.

Şirket kurma konusunda şirket kayıt süresi, Zambiya'da 2 güne (48 saat) kadar inebilmektedir.

Şirket kurma aşamasında, "ticaret şirketlerinden ziyade yatırımcı şirketlerin, bir diğer ifadeyle, 250 bin ABD Doları ve üstü yatırım yapacak firmaların", Zambiya Kalkınma Ajansı'yla görüşmesinde fayda görülmektedir. Bu Ajans, ülkede firma kuracak kişilerin resmi makamlarla olan ihtiyaçları (arsa bulmak, ortak bulmak, vize işlemleri, vb.) konusunda *one-stop-shop* olarak faaliyet vermektedir. (Ancak *one-stop-shop* hizmeti için ekstra hizmet ücreti talep edilebilmektedir. Bu nedenle, iyi düzeyde İngilizce bilen Türk personel kanalıyla, önce şirketin kaydının yapılması için PACRA'ya; ardından vergi, sigorta kayıtları için NAPSA ve Zambia Revenue Agency'ye bizzat giderek gerekli işlemleri bizzat takip etme seçeneği de bulunmaktadır.

Şirket kurarken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da şirketin yangın güvenliği sertifikası alması, belediye vergisinin kaydının yapılması gibi ilave maliyetler unsurlarının ortaya çıkabileceğidir. Yukarıda da belirtildiği üzere şirket kurarken kuruluma ilişkin olarak belge üzerinde en az bir temsilci/acentenin belirlenmesi gerekmektedir. PACRA tarafından kurulan şirket daha sonra vergi numarası temini, sosyal güvenlik kayıtları, işlemleri ile sürekli 12 aylık harcaması 800.000 Kıvaça ve ya sürekli 3 aylık harcaması 200.000 Kıvaçayı geçiyorsa Katma Değer Vergi kaydını da gerçekleştirmek zorundadır.

Yöneticiler yalnız gerçek kişi olabilir. Şirket kurarken, yöneticilerin en az yarısının (*en az yarısına, executive direktör de dâhil olmak üzere*) Zambiya'da oturma izni ya da yerleşik olma şartı aranmaktadır. Oturma gerekliliklerini 60 gün içinde karşılamayan şirketler, mahkeme kararıyla feshedilebilmektedir.

Yöneticiler, esas sözleşmede farklı düzenlenmedikçe, şirketin genel kurul toplantısında olağan bir kararla atanabilir. Limited/kapalı (*private*) şirketlerde en az 2 yönetici bulunması zorunlu olup açık (*public*) şirketlerde, en az 3 yönetici bulunmalıdır. Eğer asgari rakamdan az sayıda yönetici varsa; yönetim kurulu, bir sonraki genel kurulda onaylanmak koşuluyla bir kişiyi yönetici olarak belirleyebilir.

Yeni şirketler mevzuatında, sekreterin görevleri açıkça belirtilmiş; yöneticilerin sorumluluklarının ve şirketin hesap verebilirliğinin (küçük hissedarların haklarının korunmasına yönelik) artırılmasına ilişkin açık ve faydalı hükümler getirilmiştir.

Şirket sekreteri: Şirket kurarken, 1 yıl süreliğine bir "şirket sekreteri" atanması gerekmektedir. Şirket sekreterinin, Zambiya'da yerleşik bir kişi olması gerekmektedir. Ayrıca, avukat, kayıtlı muhasebeci ve sekreterler enstitüsüne kayıtlı bir kişi olması gerekmektedir. Şirket sekreterinin, bir kuruluş (firma, vb.) olması durumunda; bu kuruluşun, Zambiya'da kurulmuş olması ve şirket sekreteri olabilecek nitelikte bir çalışanın bulunması gerekmektedir. Şirket sekreterine yönelik şartlar, küçük özel şirketlerde (toplam yatırımı (arazi ve binalar hariç), yıllık cirosu ve çalışanı belli değerleri aşmayan şirketler) aranmaz.

Denetçi: Şirketler (küçük şirketler hariç), kurulduktan sonra 3 ay içinde denetçi atamalıdır. Şirketler, yılsonundan sonraki 3 ay içinde şirket denetimi yaptırmalı; söz konusu denetim ilişkin raporu ise onayladıktan sonra 30 gün içinde PACRA'ya ibraz etmek zorundadırlar.

Yabancı bir şirketin PACRA'ya kaydında takip edilmesi gereken gereklilikler aşağıda sıralanmaktadır². Bu kapsamda, yabancı şirketlerin her zaman en az bir / en fazla 9 yerel yöneticisinin bulunması gerekmektedir. En az bir yerel yöneticisinin Zambiya'da yerleşik olması; eğer şirketin ikiden fazla yerel yöneticisi varsa, yarısından fazlasının Zambiya'da yerleşik olması gerekmektedir. Ayrıca, aşağıdaki işlemler gereklidir:

- Şirket isminin teyidi, (*name clearance*).
- Belgelendirmeye yönelik yerel bir firmayla/acenteye (bir şirket, Zambiya'da yerleşik bir kişi veya Zambiya'da kayıtlı kurumsal bir firma) bağlantısının veya anlaşmasının bulunması,
- Ana ülkesindeki ticaret sicil kaydının onaylı bir örneği,
- Yabancı şirketin ana sözleşmesi ve benzeri iç düzenlemelerinin örneği,
- Kayıt ücreti,
- Kayıt belgesinin onayı.

Asgari nominal sermaye tutarı (firmanın varsayılan başlangıç sermayesi), son yasal düzenlemelerle 10.000 Kıvaça'dan 15.000 Kıvaça'ya yükseltilmiştir. Ancak küçük işletmeler ve tacirler (*sole traders*) bu değişiklik kapsamı dışında tutulmuştur.

Nominal sermaye tutarının belgelendirilmesi için firmanın banka hesap özetlerini PACRA'ya sunmasına gerek bulunmamaktadır. Ayrıca nominal sermaye tutarı, soyut bir değer olup, ortakların bu parayı firma hesabına yatırmaya gerek bulunmamaktadır. Ancak nominal sermaye tutarının 15.000 Kıvaça altına düşmesi halinde mevzuata aykırı durum oluşmakta olup, yıllık kazanç raporlamalarında (annual returns) uygunsuzluğa neden olmaktadır. Bu uygunsuzluğun yaptırımı konusunda düzenlemeler yetersiz olmakla birlikte PACRA bir takım idari önlemlerle bu uygunsuzluğu giderebilmektedir.

Diğer taraftan, ZDA'ye kayıt yaptırarak "yatırımcı lisansı" olarak şirket kurulması halinde, diğer ifadeyle, en az 250.000 ABD Doları düzeyinde sermayenin Zambiya'da mukim bir bankaya transfer edilmesi veya mal/hizmet/taşıt/makine/işyeri kurulumu veya inşası vb. harcamalar karşılığı bu tutarın ispatlanması halinde yabancı yatırımcılara Zambiya'da oturum izni veya vize alma işlemlerinde kolaylık sağlanmaktadır.

Şube Açmak:

Yabancı şirketler, ülkede şube veya idari ofis kurarak ticari faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Yabancı bir şirketin şubesi, ülkede yabancı bir birim olarak düşünülmekte olup Zambiya Ticaret Hukuku, yabancı şirketlerin %100 sahipliğinde şube açmasına izin vermektedir. Şubenin faaliyetleri, yurtdışındaki ana firma tarafından belirlenmektedir. Tüm şubeler, Zambiya'da yerleşik bir yönetici atamak zorundadır. Eğer iki yerel yöneticisi varsa, yarısından fazlası Zambiya'da yerleşik olmak zorundadır. Şubenin en fazla 9 yerel yöneticisi olmasına izin verilmekte ve şubenin açılmasına ilişkin olarak yabancı ülkede yerleşik ana şirkete dair bazı bilgi ve belgeler, onay yazıları vs. talep edilmektedir. Eğer tüm belgeler hazır ve uygun bulunursa, şube açmakla yeni bir şirket açmak arasında süre (her iki durumda da yaklaşık 48 saat süre verilmektedir) bakımından fazla bir fark bulunmamaktadır.

²<https://www.pacra.org.zm/#/html/FCORegistrationHtml/>

Temsilcilik Açmak:

Yabancı şirketler, %100 sahiplik oranıyla temsilcilik açabilir. Ancak bu tip temsilciliklerin doğrudan satış veya üretim faaliyetinde bulunmasına izin verilmemektedir.

Şirket feshi:

Şirketlerin feshi, artık şirketler mevzuatında düzenlenmemekte; bunun yerine icra ve iflas mevzuatında (*the Corporate Insolvency Act No. 9 of 2017*) düzenlenmektedir.

Ancak, şirketler mevzuatına göre, PACRA'nın, aşağıdaki durumlarda şirketlerin kaydını silme yetkisi bulunmaktadır:

- Şirketin, yıllık getirilerini üst üste 2 yıl boyunca PACRA'ya belgelendirmemesi,
- PACRA'nın başvurusu üzerine, mahkemenin, firmanın kaydının silinmesine karar vermesi,
- PACRA'nın, firmanın faal olmadığına ilişkin makul şüphesinin bulunması,
- Şirket, faal olmadığı gerekçesiyle PACRA'ya kaydının silinmesi için başvurusu.

Temel olarak şirketler, iki şekilde feshedilebilir. Şirketler, “mahkeme” tarafından veya “gönüllü” olarak feshedilebilir:

Yüksek Mahkeme Feshi: Yüksek Mahkeme, Zambiya'da kayıtlı herhangi bir şirketi (Zambiya dışında yerleşik olsa dahi yabancı şirket olarak Zambiya'da kayıtlı herhangi bir şirketi veya Zambiya'da varlıkları veya işletmeleri bulunan bir şirketi) feshetmeye yetkilidir.

Gönüllü Fesih: Gönüllü feshedilmede ya şirket üyeleri ya da alacaklılar firmayı feshedebilir. Şirket artık faaliyette bulunmuyor olabilir ya da çeşitli nedenlerle firmanın kapatılması uygun görülmüş olabilir:

- *Üyelerin gönüllü feshinde*, normal bir karar metniyle (*ordinary resolution*) bir veya daha fazla tasfiye memur atanır. Tasfiye memurlarının atanmasıyla yöneticilerin görev ve yetkileri sona ermiş olur.

Tasfiye memuru, tüm alacaklıları bir toplantıda toplayarak şirketin tüm varlıklarını ve borçlarını beyan eder. Bu toplantıda, alacaklılar mevcut tasfiye memurundan başka bir tasfiye memurunun atanmasına karar verebilir.³

- *Alacaklıların gönüllü feshinde*, alacaklıların toplantısının toplantı tarihinden 7 gün öncesinde resmî gazetede ve herhangi bir günlük gazetede yayınlanması gerekmektedir. Bu toplantıda, şirket faaliyetlerini ve şirket feshine neden olan şartları açıklar.

Sigorta İşlemleri:

Mevcut Sigorta Yasası'nda yabancı sermaye kısıtlaması bulunmamaktadır. Sigorta ve reasürans şirketleri için mevcut ödenmiş sermaye payı gereksinimleri şöyledir: Genel sigorta şirketleri için 10 milyon Kıvaça uzun vadeli sigorta şirketleri için 12 milyon Kıvaça ve reasürans şirketleri için 20 milyon Kıvaçadır. Tüm genel sigorta primlerinde %16 düzeyinde KDV söz konusudur. Tüm brokerlerin Zambiya Brokerleri Birliğine (Brokers Association of Zambia-IBAZ) üye

³ Gerekli evraklar için bkz. <https://www.pacra.org.zm/#/html/CloseCompanyHtml/>

olması zorunludur. Ülkedeki sigorta yasası, yabancı sigorta şirketlerinin Zambiya'da bulunan risklere garanti vermesine izin vermemektedir.

Zambiya'daki tek zorunlu sigorta motorlu taşıtlar sigortasıdır. (2002 tarihli Trafik Kanunu uyarınca) Sigortacılık Yasasında fiyatlara dair herhangi bir düzenleme olmaması sebebiyle, prim oranları sigorta şirketleri tarafından serbest bir şekilde fiyatlandırılmaktadır.

Bankacılık Mevzuatı :

Banka Denetim Departmanı, finans sektörünün güvenli, sağlam ve verimli işlemlerini ve gelişimini teşvik etmek amacıyla ticari bankaların faaliyetlerini denetleyen ve düzenleyen yasal kuruluştur. Ülkedeki ticari bankalar, 1994 tarihli Bankacılık ve Finansman Hizmetleri Yasası (BFSA) hükümleri uyarınca lisanslanır ve düzenlenir.

Ülkenin merkez bankası olan Zambiya Bankası sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin desteklenmesi adına ekonomik şoklara karşı istikrarlı ve esnek bir finansal sistemin kurulabilmesi için her nevi ekonomik tedbirleri almakla görevlendirilmiştir. Bu bağlamda merkez bankası, hem mikro hem de makro ihtiyati politikaların etkili tasarımı, kullanımı ve iletişimi yoluyla finansal sistem istikrarı görevine ulaşmaya çalışmaktadır.

Dünya Ekonomik Formu Global Rekabet Raporu'na göre Zambiya'da iş ortamının en önemli sorunu finansmana erişim olarak kaydedilmektedir. Zambiya, kendi finansmanını sağlayan yerli veya yabancı her türlü projeye olumlu yaklaşmaktadır.

Ülkedeki bankacılık piyasasında faaliyet gösteren önemli bankalar ve yaklaşık piyasa payları sırasıyla:

- Zambia National Commercial Bank (%35), kamu bankası,
- Absa Bank (%30), İngiliz bankasının bağlı ortaklığı,
- Stanbic Bank (%15), Güney Afrika Cumhuriyeti bankasının bağlı ortaklığı,
- Standard Chartered Bank, (%15), İngiliz bankasının bağlı ortaklığı.

Bunlar dışında, ayrıca, Çin, Hindistan gibi ulusal şirketlerine işlem kolaylığı sağlamak amacıyla kurulan "Bank of China", "Indo-Zambia Bank" gibi bankalar da bulunmaktadır. Ülkede ayrıca Citibank, Ecobank gibi bankalar enerji verimliliği yatırımlarına yönelik krediler sağlayarak faaliyet göstermektedir.

Vergi Uygulamaları

-Genel Vergi Uygulamaları

Ülkedeki temel vergi mevzuatlarını, Zambiya Gelir İdaresinin Gümrük ve Özel Tüketim Kanunu (*The Zambia Revenue Authority's Customs and Excise Act, Cap 322*), 1966 tarihli Gelir Vergisi Kanunu (*Income Tax Act 1966*) ile 1995 tarihli Katma Değer Vergisine (*the Value Added Tax Act of 1995*) ilişkin mevzuatlar oluşturmakta olup vergi oranları firmaların faaliyet alanlarına göre değişmekte ve genel olarak Zambiya'daki vergi oranları Sahra-altı Afrika ülkeleri ortalamasına göre düşük olduğu değerlendirilmektedir. Fakat finansal hizmetler, madencilik ve telekomünikasyon alanlarında ise vergi oranları söz konusu ülkelere göre yüksek seviyededir.

Düşük vergi oranının bir diğer kaynağı imalat ve tarım sektörüne tanınan sermaye muafiyeti (*capital allowance*) uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre, satın alınan imalathane ya da makineler üzerinden %50 oranında sermaye muafiyeti uygulanabilmektedir. Bu oran, çiftçilik

ve tarım ürünleri işleme sektörlerinde kullanılan imalathane ya da makinelerde %100 olarak uygulanmaktadır.

Ülkedeki temel vergiler; doğrudan vergiler (kurumlar vergisi, PAYE (*Pay-As-You-Earn*) vergisi ve diğer şahsi gelir vergileri), gümrük ve özel tüketim vergisi, katma değer vergisi, mülkiyet transferi vergisi ve madencilik vergileridir. Uygulanmakta olan tüm vergiler ve oranlarına, Zambiya Gelir İdaresi'nin internet sayfasının ilgili bölümünden ulaşılabilir.⁴

Vergi İdaresi

Zambiya'da gelir ve gider politikalarını oluşturan kurum Maliye ve Ulusal Planlama Bakanlığı (*The Ministry of Finance & National Planning*) olmakla birlikte vergiler ile ilgili uygulama birimi ise Zambiya Gelir İdaresi'dir (*Zambia Revenue Authority*).⁵

Beyanname

Vergi sorumluluğunun belirlenmesinde gelir kaynağı ve oturum yaklaşımı uygulanır. Her bir ticari işletme, "vergiye tabi gelirin" doğduğu günden 30 gün içerisinde Zambiya Gelir İdaresi'ne yazılı olarak beyanda bulunmakla yükümlüdür. Vergiye ilişkin mali yıl, 1 Ocak – 31 Aralık arasındadır. Son yeniliklerle beraber vergilerin *online* olarak ödenmesi mümkün hale gelmiştir. Vergilerin, her ayın 1 ila 21 inci günleri arasında ödenmesi gerekmektedir.

Muhasebe Kayıtları

Muhasebe kayıtları hususunda şirketlerin bu alanda hizmet veren yönetim danışmanlığı firmalarından yararlanması tavsiye edilmektedir. Ülkede danışmanlık hizmeti sağlayan muhasebe şirketleri konusunda ciddi sorunlar yaşanabildiği bilgileri Müşavirliğimize iletilmekte olup; bu nedenle muhasebe şirketlerinin seçiminde özen gösterilmesi önem arz etmektedir.

Muhasebe danışmanlık hizmeti temininden önce aşağıda bilgileri paylaşılan kuruluşla irtibata geçilmesinde fayda görülmektedir:

Zambia Institute of Chartered Accountants⁶

P.O. Box 32005, Lusaka

Tel : +260 211 374 551-9

E-Posta : membership@zica.co.zm

İnternet : www.zica.co.zm

⁴ <https://www.zra.org.zm/tax-information/>

⁵ <https://www.zra.org.zm/>

⁶ <https://www.zica.co.zm/members-list/>

Verginin Hesaplanması

Ülkedeki temel vergiler; doğrudan vergiler (kurumlar vergisi, PAYE (*Pay-As-You-Earn*) vergisi ve diğer şahsi gelir vergileri), gümrük ve özel tüketim vergisi, katma değer vergisi, mülkiyet transferi vergisi ve madencilik vergileridir.

Gümrük Vergileri:

Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemini kullanmakta olan ülkede gümrük vergi oranları dört farklı oranda uygulanmaktadır. Gümrük vergisi, bitmiş ürünler için genellikle %25, ara mamuller için genellikle %15 ve hammadde ve sermaye malları için %0 ile %5 arasında değişmekte olup uygulanan ortalama gümrük vergisi oranı %14 civarındadır.

COMESA üyesi olan Zambiya, diğer üye ülkelerden ithal edilen mallara gümrük kolaylığı uygulamaktadır. COMESA STA üyelerinden ithal edilen mallar gümrüksüzken, diğer COMESA üyelerinden yapılan ithalatlar düşük gümrük tarifelere tabidir. Bunun yanında 2012 yılından itibaren malın menşe belgesi taşıması halinde, Güney Afrika Cumhuriyeti de dahil olmak üzere serbest ticaret anlaşmasına dahil SADC üyelerinden (Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Şeysteller Cumhuriyeti hariç) ithal edilen mallar için sıfır gümrük tarifesi uygulamaktadır.

İç Vergiler ve Oranları:

Zambiya'da gelir ve gider politikalarını oluşturan kurum Maliye ve Ulusal Planlama Bakanlığı (*The Ministry of Finance & National Planning*) olmakla birlikte vergiler ile ilgili uygulama birimi ise Zambiya Gelir İdaresi'dir (*Zambia Revenue Authority*).⁷

Ülkedeki temel vergi mevzuatlarını, Zambiya Gelir İdaresinin Gümrük ve Özel Tüketim Kanunu (*The Zambia Revenue Authority's Customs and Excise Act, Cap 322*), 1966 tarihli Gelir Vergisi Kanunu (*Income Tax Act 1966*) ile 1995 tarihli Katma Değer Vergisine (*the Value Added Tax Act of 1995*) ilişkin mevzuatlar oluşturmakta olup vergi oranları firmaların faaliyet alanlarına göre değişmekte ve genel olarak Zambiya'daki vergi oranları Sahra-altı Afrika ülkeleri ortalamasına göre düşük olduğu değerlendirilmektedir. Fakat finansal hizmetler, madencilik ve telekomünikasyon alanlarında ise vergi oranları söz konusu ülkelere göre yüksek seviyededir.

Düşük vergi oranının bir diğer kaynağı imalat ve tarım sektörüne tanınan sermaye muafiyeti (*capital allowance*) uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre, satın alınan imalathane ya da makineler üzerinden %50 oranında sermaye muafiyeti uygulanabilmektedir. Bu oran, çiftçilik ve tarım ürünleri işleme sektörlerinde kullanılan imalathane ya da makinelerde %100 olarak uygulanmaktadır.

Ülkedeki temel vergiler; doğrudan vergiler (kurumlar vergisi, PAYE (*Pay-As-You-Earn*) vergisi ve diğer şahsi gelir vergileri), gümrük ve özel tüketim vergisi, katma değer vergisi, mülkiyet transferi vergisi ve madencilik vergileridir. Uygulanmakta olan tüm vergiler ve oranlarına, Zambiya Gelir İdaresi'nin internet sayfasının ilgili bölümünden ulaşılabilir.

⁷ <https://www.zra.org.zm/>

Kurumlar vergisi standart olarak %30 olarak uygulanmaktadır (1 Ocak 2022 tarihinden önce % 35 olarak uygulanmaktaydı.) Ancak kurumlar vergisi oranları, sektör bazında değişmekte olup tarım ve tarımsal ürün işlemlerinde %10; geleneksel olmayan ihracat ürünleri, organik ya da kimyasal gübre üretimi yapan şirketlere %15 oranında kurumlar vergisi uygulanmaktadır. Aşağıda çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere uygulanan kurumsal vergisi oranları gösterilmiştir.

Sektörel Kategori	Kurumlar (Gelir) Vergisi Oranı
Standart Oran	%30
<i>Bankacılık</i>	%30
<i>Telekomünikasyon sektörü:</i>	%35
<i>İmalat sanayi ve diğer şirketler</i>	%30
<i>Konaklama ve yemek hizmeti veren bir kişinin elde ettiği gelir</i>	%30
<i>Lusaka Borsasına Kote Şirketler</i>	%30
<i>Tarım (Çiftçilik)</i>	%10
<i>Kamuya Faydalı Örgütler (iş faaliyeti gelirleri üzerinden)</i>	%15
<i>Agro-İşleme</i>	%10
<i>Geleneksel Olmayan İhracat - Tarımsal işleme ve Tarım</i>	%10
<i>Geleneksel Olmayan İhracat - Diğer</i>	%15
<i>Kimyasal Gübre Üretimi</i>	%15
<i>Organik Gübre Üretimi</i>	%15
<i>Vakıf, Tereke veya Müflis Malvarlığı</i>	%30
<i>Kırsal İşletmeler</i>	Vergi yükümlülüğü, ilk 5 yıl için 1/7 oranında azaltılmıştır.
<i>Seramik ürünleri imalatı işini yürüten bir kişinin elde ettiği gelir</i>	%0
<i>Madencilik İşleri</i>	%30
<i>Mineral işleme</i>	%30
<i>Katma değerli katot kullanılarak yapılan üretim</i>	%15
<i>Online Şans Oyunları Geliri</i>	% 20
<i>ZDA tarafından onaylanmış ve çok tesisli bir ekonomik bölgede veya bir sanayi parkında üretim faaliyetlerini sürdüren bir ticari işletmenin ihracat gelirleri (1 Ocak 2022'den sonra alınan ZDA lisansları için)</i>	İşletmeye geçiş tarihi itibarıyla ilk 10 yılda kazanılan gelir üzerinden %0. Oran, 11. yıldan 13. yıla kadar geçerli oranın %50'si oranında düşürülmüştür.

2006 tarihli ZDA Yasası kapsamında beyan edilen öncelikli sektörde faaliyet gösteren Ticari İşletmeler (1 Ocak 2018 tarihinde veya sonrasında alınan ZDA lisansı sahipleri için)

14. ve 15. yıllarda geçerli oranın %25'i oranında indirim yapılır.

Aşınma ve yıpranma İşletme tarafından o işletmenin amaçları doğrultusunda satın alınan ve kullanılan herhangi bir yeni alet, tesis veya makine ile ilgili olarak %100'ü geçmemek üzere hızlandırılmış oran.

Kurumlar vergisi son ödeme tarihi, elektronik ödemeler için vergi yılının sonu akabindeki 21 Haziran; elden ödemeler için ise 5 Haziran'dır. Ödemelerin taksitler halinde yapılması halinde 31 Mart, 30 Haziran, 30 Eylül ve 31 Aralık tarihleri son ödeme tarihleri olarak belirtilmektedir.

Şahsi gelir vergisi, %0 ila %37,5 Aralığında aşağıdaki gibi uygulanmaktadır:

Gelir Aralığı (Aylık)	Oranlar
4,800 Kıvaça'ya kadar	%0
4,801 Kıvaça üzeri – 6,800 Kıvaça'ya kadar	%25
6,801 Kıvaça üzeri – 8,900 Kıvaça'ya kadar	%30
8,900 Kıvaça üzeri	%37.5

Pay-As-You-Earn (PAYE): Çalışanların geliri vergisi kapsamında PAYE sistemi bulunmaktadır. Bu kapsamda; işverenlerin, *Pay-As-You-Earn* (PAYE) sistemine kayıt yaptırması gerekmektedir. Bu sistemde, işverenler, çalışanlarının maaşlarını vergilendirilebilir kısımdan çıkardıktan sonra ulaşılan meblağı Zambiya Gelir İdaresi'ne bir sonraki ayın 10 unu gününe kadar beyan etmektedir.

Vergilendirilebilir kapsama giren kalemler:

- Aylık maaş,
- Birikmiş yıllık izinlerin tazminatı,
- Hak kazanmış olduğu hizmet bonusları.

5 Ocak 2016 tarihinde yapılan Anayasa değişikliğine istinaden, “emeklilik ödemeleri kapsamına giren ödemeler”, vergilendirilebilir kapsamın dışında tutulmaktadır.

Katma değer vergisi (KDV), Genel oran %16 olmakla birlikte bazı mal ve hizmetlerin (örneğin, sağlık, eğitim, kitap ve cenaze hizmetleri) KDV muafiyeti bulunmaktadır. KDV beyan etme/bildirim süresi, 2020 yılından itibaren takip eden her ayın 16. günü olarak belirlenmiştir. KDV, yerli ve ithal ürünlere aynı oranda uygulanır. KDV, ithal edilen ürünlerin CIF değerine gümrük vergisi ilave edildikten sonra uygulanır. 2023 yılında süt ürünlerindeki üretim kapasitesinin artırılması, bilgi iletişim teknolojilerindeki rekabet ve cazibeyi artırmak amacıyla bu sektörlerdeki bazı makine ve teçhizatların alımında KDV %0 olarak uygulanmaktadır.

Ciro Üzerinden Alınan Vergi veya Satış Vergisi (TOT (Turn Over Tax)): Yılda 800.000 Kıvaça altında gelir beyan (elde) eden firmaların KDV için kayıt yaptırmaları zorunlu değildir. Bunun yerine, **Ciro Üzerinden Alınan Vergi (TOT-Turn Over Tax)** için kayıt yaptırmaya seçeneği bulunmaktadır. Bir firma, TOT için kayıt yaptırsa, ürünlerinin fiyatına KDV'yi eklememektedir; aynı zamanda gelir vergisine tabi tutulmamaktadır. TOT %4 olarak sabit oranda uygulanmaktadır.

Hem gelir vergisi hem de ciro vergisi beyannameleri, kira geliri elde eden kişilerin bu vergiyi yıllık kira ciro seviyelerine bağlı olarak %4 veya %12,5 oranında hesaba katmalarına izin verecek şekilde yapılandırılmıştır, 800.000 Kıvaça ve altı kazananlar %4, 800.000 Kıvaça'nın üzerinde kazananlar ise cironun % 12,5'ini ödeyeceklerdir.

Stopaj vergisi (withholding tax) oranları, %10, %15 veya %20 oranları düzeyindedir. Stopaj vergisinde önemli bir istisna, madencilik faaliyetlerinde bulunan firmaların temettü dağıtımında olup uygulama oranı %0 düzeyindedir.

2018 yılından itibaren, stopaj vergisine ilişkin beyan/ödeme süresi, takip eden ayın 14. günü olarak belirlenmiştir.

Stopaj kategorisi	Stopaj vergi oranları
<i>Yerleşiklerin hazine bonusu ve devlet tahvillerinden elde ettiği gelirler</i>	%15
<i>Yerleşik olmayanların hazine bonusu ve devlet tahvillerinden elde ettiği gelirler</i>	%20
<i>Yerleşik olmayanlar için reasürans primleri</i>	NA
<i>Gayrimenkul Yatırım Ortaklığınca dağıtılan gelir</i>	%15
<i>Temettüler (nihai vergi- yerleşik kişiler)</i>	%15
<i>Temettüler (nihai vergi- yerleşik olmayan kişiler)</i>	%20
<i>Madencilik faaliyetine devam eden bir şirket tarafından ödenen temettüler</i>	%0
<i>Lusaka Borsası'nda (LUSE) kote olan bir şirket tarafından bir şahsa ödenen temettüler</i>	%0
<i>Motorlu taşıtların, motosikletlerin ve bisikletlerin montajını yapan bir şirket tarafından ödenen temettüler</i>	%0 (ilk 5 yıl için)
<i>Tarımsal faaliyet gelirinden beyan edilen temettüler</i>	%0 (ilk 5 yıl için)
<i>2006 tarihli ZDA Yasası uyarınca çok tesisli bir ekonomik bölgede veya sanayi parkında faaliyet gösteren bir şirket tarafından ihracattan elde edilen karlar üzerinden ödenen temettüler (1 Ocak 2022'den sonra alınan lisanslar için)</i>	%0 (İşletmeye geçiş tarihi itibarıyla ilk 10 yıl)
<i>Bireysel faiz geliri (bankalardan veya konut kooperatifi tasarruflarından ve mevduat hesaplarından kazanılmış)</i>	%0
<i>Faiz (yerleşik kişiler)</i>	%15
<i>Faiz (yerleşik olmayan kişiler)</i>	%20
<i>Telif hakları (yerleşik kişiler)</i>	%15
<i>Telif hakları (yerleşik olmayan kişiler)</i>	%20
<i>Komisyenler (yerleşik kişiler)</i>	%15

<i>Komisyonlar (yerleşik olmayan kişiler- nihai vergi)</i>	%20
<i>Yerleşik kişiler için kamu eğlence ücretleri</i>	%15
<i>Yabancılar (yerleşik olmayan kişiler) için kamu eğlence ücretleri (nihai vergi)</i>	%20
<i>Yerleşik kişiler yönelik yönetim ve danışmanlık ücretleri</i>	%15
<i>Yabancılara (yerleşik olmayan kişiler) yönelik yönetim ve danışmanlık ücretleri</i>	%20
<i>Yerleşik olmayan müteahhitlerin geliri (nihai vergi)</i>	%20
<i>Şube karının ödenmesi veya dağıtımı</i>	%20
<i>Şans oyunlarından, piyangodan ve bahislerden kazanç geliri</i>	%20
<i>Menkul kıymetler listesinde yer alan yeşil tahvillerden kazanılan faiz geliri (En az 3 yıl vadeli)</i>	Muaf

İşletme Payı Vergisi (Royalty Tax): Madencilik firmalarının temettü dağıtımında stopaj vergisi muafiyeti bulunmakla beraber, madencilik sektöründe işletme payı vergisi (royalty) ilgili sektördeki yatırımcı istihdam sayısı ile çıktı miktarının artırılması ve uluslararası standartlara da uyum açısından bir önceki yıla göre güncelleme yapılarak vergi oranı %5.5-%10'dan %4-10 arasında vergi oranlarına güncellenmiştir

Madencilikte İşletme Payı Vergisi (Royalty)

Bakır (Norm Fiyat/Ton Aralığı)	Mineral İşletme Payı	Vergilendirilecek Tutar
<4.000 \$	%4	İlk 4.000 \$
4.001 \$ ve 5.000 \$ altında	%6.5	Sonraki 1.000 \$
5.001 \$ ve 7.000 \$ altında	%8.5	Sonraki 2.000 \$
7.000 \$ ve üzeri	%10	Denk

Diğer Maden ve Mineraller (Tanım)	Mineral İşletme Payı
Baz metaller (Bakır haricindeki)	Norm değer üzerinden %5
Enerji ve Endüstriyel Mineraller	Brüt değer üzerinden %5
Gemstones	Brüt değer üzerinden %6
Değerli metaller	Norm değer üzerinden %6
Kobalt ve Vanadyum	Norm değer üzerinden %8

Özel tüketim vergisi oranları, %3 ila %145 arasında değişmektedir. Soda (su), şeker kamışı ve bazı türevleri, içecekler, tütün ve bazı türevleri ve ikameleri, elektrik ve petrol üzerinde özel tüketim vergisi alınmaktadır.

“Etil alkol ve diğer alkollü ürünlere”, “diğer türün ürünlerine (işlenmemiş tütün, tütün kırpıntısı (tobacco refuse) dahil)” ve “çimentoya” özel tüketim vergisi; ayrıca tütün (*cigar, cheroots ve cigarillos ürünleri hariç*) üzerinde karmaşık vergi hesaplaması (özel ve *ad valorem* oranlar) 2018 yılı başından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Özel tüketim vergileri:

Ürün	İstatistiksel birim	Oran
<i>Tütün Atığı (Tobacco Refuse)</i>	Kg	% 145 veya K361 (hangisi daha yüksekse)
<i>Sigara</i>	Mille ("bin tane" sigara)	K361
<i>Pipo tütünü</i>	Kg	% 145 veya K361 (hangisi daha yüksekse)
<i>Diğer tütün ürünleri (işlenmemiş tütün, tütün kırpıntısı dahil)</i>	Kg	% 145 veya K361 (hangisi daha yüksekse)
<i>Opak Bira</i>	Litre	K0,50
<i>Açık Bira</i>		
<i>Kasava Birası</i>		% 5
<i>Malt Birası</i>		% 20
<i>Kömür</i>	Ton	% 5
<i>Dizel (gaz yağı)</i>	Dekalitre	Yakıt Vergisi K0.66 litre başına
<i>Petrol</i>	Dekalitre	K2,07/daL
<i>Fuel Oil</i>	Dekalitre	K9,30/daL
<i>Hidrokarbon Gazları</i>	Litre	K0,48/lt
<i>Jet yakıtı</i>	Dekalitre	K4,80
<i>Diğer Hafif Yağlar</i>	Dekalitre	% 15
<i>Etil alkol</i>	Litre	% 60
<i>Etil alkol ve diğer alkollü ürünler</i>	Litre	% 60
<i>Şarap</i>	Litre	% 60
<i>Alkol derecesi hacimce %80'den az olan</i>	Litre	% 60
<i>Denatüre Edilmemiş Etil Alkol</i>		
<i>Elma şarabı</i>	Litre	% 60
<i>Diğer fermente içecekler</i>	Litre	% 60
<i>Airtime (cep telefonu kontörü)</i>	Ses için dakika; Veri için MB; SMS için adet sayısı	% 17,5
<i>Kozmetik</i>	Kg	% 20
<i>Plastik çanta</i>	Kg	% 30
<i>Elektrik enerjisi</i>	100 kWh	% 3
<i>Çimento</i>	Ton	K40/ton
<i>Meyve Suları, Aromasız ve Şekersiz Sular, Aromalı veya Tatlandırılmış sular</i>	Litre	K0,30/lt
<i>Ağırlıkça %1'den az, maksimum %10'a kadar yağ içeriğine sahip sulandırılmış veya yeniden birleştirilmiş süt</i>	Litre	K1,50/lt

Mülkiyet Devri Vergileri (Property Transfer Tax): 2018 yılından itibaren “fikri mülkiyet” transferine %5 oranında uygulanan vergi oranı 2023 yılında ilgili alanda yerel kaynakların mobilitesini artırmak amacıyla %7,5’e yükseltilmiştir. Ancak fikri mülkiyet hakkı transferi kapsamında, “mülkiyetin sahipliği” değişmiyorsa mülkiyet devri vergi yükü doğmamaktadır.

Kategori	Oran (%)
Arazi Satışı ya da devri (binalar, yapılar veya bunların üzerine ilaveler dâhil)	%7,5
Doğrudan ya da dolaylı hisse devri	%7,5
Fikri mülkiyet hakları devri (ticari marka, patent, telif hakkı veya endüstriyel tasarım dâhil)	%7,5
Madencilik hakkı / Madencilik hakkı üzerinde faiz devri ya da satışı	%10,
Madeni keşfeden firma tarafından yapılan Madencilik Hakkı devri ya da satışı	%7,5
Maden İşleme Ruhsatı satışı ya da devri	%7,5
Mineral İşletme Ruhsatı satışı ya da devri	%10

Amortisman: Genellikle ülkedeki düşük vergi oranı kaynaklarından biri imalat ve tarım sektörüne tanınan sermaye muafiyeti (*capital allowance*) uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre, satın alınan imalathane ya da makineler üzerinden %50 oranında (bazı sektörlerde %100 oranında) sermaye muafiyeti uygulanabilmektedir, böylece makine maliyeti vergilendirilecek kârdan düşülebilmektedir.

Kategori	Oran (%)
Sanayi Yapısı İnşası/Yatırımı	%10
Ticari Bina	%2
Tarım ve Tarım Ürünleri Üretimine Yönelik Makine ve Uygulamalar	%100
Elektrik Üretimine Yönelik Makine ve Uygulamalar	%50
İmalat ve Turizm Yönelik Makine ve Uygulamalar	%50

-Vergiden Muafiyet:

Zambiya Kalkınma Ajansı (*Zambia Development Agency (ZDA)*), katma değer üreten/geleneksel olmayan ürünlerin ihracatında kurumlar vergisinin, belirli firmalar bazında %15 oranına kadar düşürülebilmesi için Maliye Bakanlığına / Zambiya Gelir İdaresine tavsiyede bulunabilmektedir.

Vergi muafiyetleri kapsamında “Önceden Alınan Gelir Vergisi”nden (*Advance Income Tax /AIT*) muafiyet elde edilebilmektedir. Bunun için, firmanın, “*Tax Clearance Certificate*” isimli bir belge alması gerekmektedir. Bu belge için, Zambiya Gelir İdaresi (ZRA) internet sayfasında “e-Services” linki üzerinde yer alan “*Tax Clearance Certificate*” bağlantısı kanalıyla başvuru yapılabilmektedir. Başvurunun yaklaşık 2 saat içinde değerlendirilmeye alınacağı ve on-line “*eTaxClearance*” belgesinin alınabileceği belirtilmektedir. Bu belgenin alınabilmesi için

ithalatçının muhasebe kayıtları bakımından muteber olması, bu bağlamda, tüm vergi borcu ödemelerinin uygun zamanda yapılmış olması gerekmektedir.

Diğer Vergiler:

Vergi türü	Oran (%)
<i>Sigorta primi vergisi</i> (Tüm sigorta hizmetleri dahil; ancak reasürans (reinsurance) kapsam dışı tutulmuştur.)	%5
<i>Yetenek geliştirme vergisi</i> (Gelir vergisinden muaf kişiler, bu vergiden de muaftır.)	%0,5
<i>Turizm vergisi</i>	%1,5

Toplu Taşıma Araçlarına Uygulanan Vergi Düzeyi

<i>Araç Koltuk Kapasitesi</i>	<i>Vergi Düzeyi</i>
64 koltuk ve üstü	K 12,960
50-63 koltuk	K 10,800
36-49 koltuk	K 8,640
22-35 koltuk	K 6,480
18-21 koltuk	K 4,320
12-17 koltuk	K 2,160
12 koltuk altı	K 1,080

Girdi vergisi (input tax): Aşağıdaki ürünlerin yalnız “ticari amaçlarla” alınması halinde; “girdi vergisi” KDV vergi matrahından düşürülebilmektedir (*deductible*):

- Yerli soğutma ekipmanı,
- Klimalar,
- Cep telefonları,
- Motorlu araç parçaları,
- Televizyon üniteleri,
- Dijital uydu,
- Dekoder,
- Video oynatıcılar,
- Pencere gölgelikleri ve perdeler.

d. Sosyal Güvenlik Uygulamaları

Ülkede sosyal güvenlik uygulamaları, 1996 tarihli *the National Pension Scheme Authority (NAPSA) Act*, isimli mevzuat tarafından düzenlenmektedir. (Ayrıca, *The Employment Act Cap 268* isimli mevzuat, Zambiya'nın temel istihdam konularını ve asgari sözleşme hükümlerini düzenlemektedir.)

NAPSA uygulamalarına göre, NAPSA'ya kayıt zorunluluğu bulunan, Zambiyalı firmalar tarafından istihdam edilen herkesin NAPSA'ya kayıt yaptırması gerekmektedir. Zambiya'da çalışan bir kişinin, Zambiya vatandaşı olsun olmasın, NAPSA'ya üye olarak kayıt yapma zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca, Zambiyalı işveren firmaların da NAPSA'ya kayıt yaptırma

zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durumda, çalışanın NAPSA ödemeleri, çalışanın NAPSA numarası kullanılmak suretiyle işverenin NAPSA hesabı kanalıyla ödenmektedir. Kayıt konusunda tek istisna, uluslararası kuruluşlarda çalışanlar veya diplomatlardır.

Hem işveren hem çalışan, çalışanın brüt maaşı üzerinden aylık ödemeye katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda, işveren ve çalışan tarafından NAPSA'ya ödenmesi gereken azami katkı miktarı; 2023 yılı için 2,684 Kıvaça'dır. Buna paralel olarak katkı oranı (*bedel, azami 2.684 Kıvaça'yı geçmemek koşuluyla*) çalışanın brüt gelirinin %10'u düzeyindedir.

Yıl	Baz Brüt Maaş (Kıvaça)	%5 (işveren payı) (Kıvaça)	%10 (Kıvaça)
2013	13,393.00	669.65	1,339.30
2014	15,841.00	792.05	1,584.10
2015	15,924.00	796.20	1,592.40
2016	16,879.44	843.97	1,687.94
2017	17,892.16	894.61	1,789.22
2018	19,900.00	995.00	1,990.00
2019	21,476.00	1,073.80	2,147.60
2020	22,992.00	1,149.60	2,299.20
2021	23,188.00	1,159.40	2,318.80
2022	24,436.00	1,221.08	2,443.60
2023	26,840.00	1,342.00	2,684.00

İşveren, NAPSA katkı payına %5 oranında (aylık azami 1Kıvaça) katkı yapar. Bu noktada, işverenin gerekli hesaplamaları yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.

İşverenin, NAPSA'ya veya Zambiya Gelir İdaresi tarafından onaylı diğer sosyal güvenlik programlarına yaptığı ödemeleri, çalışanın vergi yükümlülüğünden düşürmesi gerekmektedir. (*Örneğin, çalışanın %5 oranında yaptığı NAPSA katkısı, çalışanın gelir vergisi yükümlülüğünden düşülmektedir.*) NAPSA katkı payı ödemelerinin, maaşın alındığı ayı takip eden bir sonraki ayın 10 uncu gününe kadar elektronik olarak yapılması gerekmektedir. Eğer 10 uncu gün, hafta sonuna denk gelirse, son ödeme günü bir sonraki çalışma gününe ertelenmektedir. NAPSA yükümlülüklerinin zamanında yatırılmaması, işverenin ödenmemiş katkı payı tutarının %20'si oranında ceza bedelinin doğmasına sebep olmaktadır.

NAPSA ödemeleri, birkaç ay sonrası için peşin / toplu olarak da yapılabilmektedir. NAPSA'da biriken para, emeklilik zamanında çalışana toplu olarak geri ödenmektedir. Çalışanın vefat etmesi durumunda, birikmiş paraya ilişkin haklar yasal mirasçılara geçmektedir.

2. Potansiyel Yatırım Alanları

Tarım, Hayvancılık ve Balıkçılık:

Zambiya tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektörü ülkenin gayri safi milli hasılasındaki (GSYİH) payı yaklaşık %20⁸ olup ilgili sektörde istihdam edilen kişi sayısı toplam istihdamın yaklaşık %75'ni oluşturmaktadır. Anılan sektörde faaliyet gösteren firmalar genellikle küçük veya orta

⁸ <https://pmrczambia.com/blog-agriculture-mining-manufacturing-and-tourism-four-key-economic-sectors-to-drive-zambias-economic-stabilisation-agenda/>

ölçekli ile büyük ölçekli yapıda olup küçük ölçekli firmalar tarım sektörünün %90'ını oluşturmaktadır.

Ülkenin alan büyüklüğü yaklaşık Türkiye kadar olup (752.000 km²) bu alanın yaklaşık %58'si tarımsal üretim için orta ve yüksek potansiyel ekilebilir alan olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu arazinin sadece %15'i hâlihazırda ekilmekte olup, bu sebeple ülkemizden tarım sektöründe faaliyet gösteren firmalar bakımından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Ülkede en fazla yetiştirilen ürün mısırdır. Bunun yanında pamuk, soya fasulyesi, tütün, yer fıstığı, kırmızı biber, süpürge darısı, buğday, pirinç, ayçiçeği çekirdeği, kahve ve şeker, meyve, diğer sebze ve çiçekler başlıca yetiştirilen diğer tarım ürünleridir. Zambiya aynı zamanda Afrika'nın en büyük sertifikalı tohum ihracatçılarından biri konumundadır.

Tarım sektörü zayıf sulama altyapısı (yağmura bağlı sulama), yetersiz araştırma ve geliştirme faaliyetleri ve küçük ölçekli çiftçilerin kredilere ulaşabilmesindeki zorluklar gibi birçok problemle karşı karşıyadır. Ayrıca gıda, tarımsal makinalar, hayvancılık alanında kullanılan cihazlar, süt sağma sistemleri, sulama sistemleri, traktör, yedek parçalar, vb. ürünlerin ülkedeki imalatı yetersiz olup Zambiya bu alanda ihracat yapacak firmalarımız bakımında önemli bir potansiyel barındırmaktadır.

Zambiya Hükümeti ülke ekonomisinin bakır ve diğer maden gelirlerine bağımlılığını azaltmak amacıyla tarım, hayvancılık ve balıkçılığı teşvik etmekte ve ülkenin neredeyse tamamında büyük ve orta ölçekli ticari çiftçilik, balık çiftçiliği ve hayvancılık üretimi için çiftlik blokları geliştirmek için destekler sağlamaktadır. Bu kapsamda 2022 yılında anılan sektöre ayrılan bütçe miktarı ulusal bütçenin %3,7'si iken bu oran 2023 yılında %6,7'sine çıkarılmıştır.

Hayvancılık faaliyeti de ülkedeki önemli ekonomik faaliyetlerden biri olmakta olup ülkede yetiştirilen başlıca çiftlik hayvanları; sığır, keçi, koyun, domuz ve kümes hayvanlarıdır. Çiftlik hayvanlarının çoğu küçük ölçekli çiftçiler tarafından yetiştirilmekte ve endüstriyel üretim oldukça sınırlı seviyededir. Zayıf hayvancılık yayımı ve bu alandaki eğitimsiz iş gücü, yetersiz danışmanlık ve veterinerlik hizmetleri, hayvancılık alanında kullanılan teknolojik ürünlerin ve ar-ge faaliyetlerinin yetersizliği, kalite-kontrol-denetim eksikleri, üretilen ürünleri pazara ulaştırılmasındaki zorluklar, değer zincirinin kurulamaması ve bu alana yetersiz yatırımlar, ülkedeki hayvancılık sektöründeki temel problemleri oluşturmaktadır.

Su alanları bakımından ülkenin toplam alanının %20'sini oluşturan ve su kaynakları bakımından Afrika'nın güneyinin %45'ini oluşturan Zambiya'da balıkçılık ve su ürünleri faaliyeti halkın geçimini sağladığı, ülkenin gıda arzının sürdürülebilirliğine katkı sağlayan önemli faaliyetlerden birini oluşturmaktadır. Yıllık ortalama yaklaşık 100.000 metre küp balık üretimi gerçekleştirilen ülkede balık tüketimi oldukça düşük olup (kişi başı yıllık 5,9 kg) balık tüketimi halihazırda talep fazlası oluşmakta ve ülke ilgili alanda net ithalatçı pozisyonundadır.

Sanayi:

İmalat sektörü, ülkede artan yatırım nedeniyle sürekli olarak büyümektedir. Ülkedeki başlıca sanayi alanlarını yiyecek ve içecek, tekstil, ağaç ve ağaç ürünleri, yapı ve inşaat malzemeleri, işlenmiş gıdalar, kimyasallar, deri ve deri ürünleri, kâğıt ve el sanatları alt sektörleri oluşturmaktadır.

Zambiya Kalkınma Ajansı (ZDA) anılan sektöre sağladığı teşviklerle imalat sektörüne katkı sağlayan ülkedeki en önemli kuruluştur. Nitekim Zambiya'da kurulacak bir imalat tesisi, ülkenin

taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ile COMESA ve SADC bölgelerine gümrük avantajlı mamul satabilmektedir.

Diğer taraftan, komşu ülkelere pratikte ihracat yapmanın bürokratik açıdan pek çok engele takıldığı ve ihracat prosedürlerinin uzun sürmesi nedeniyle Zambiya'dan komşu ülkelere ihracat yapmayı planlayan şirketlerimizin ilave personel kapasitesine ihtiyaç duyabileceği değerlendirilmektedir.

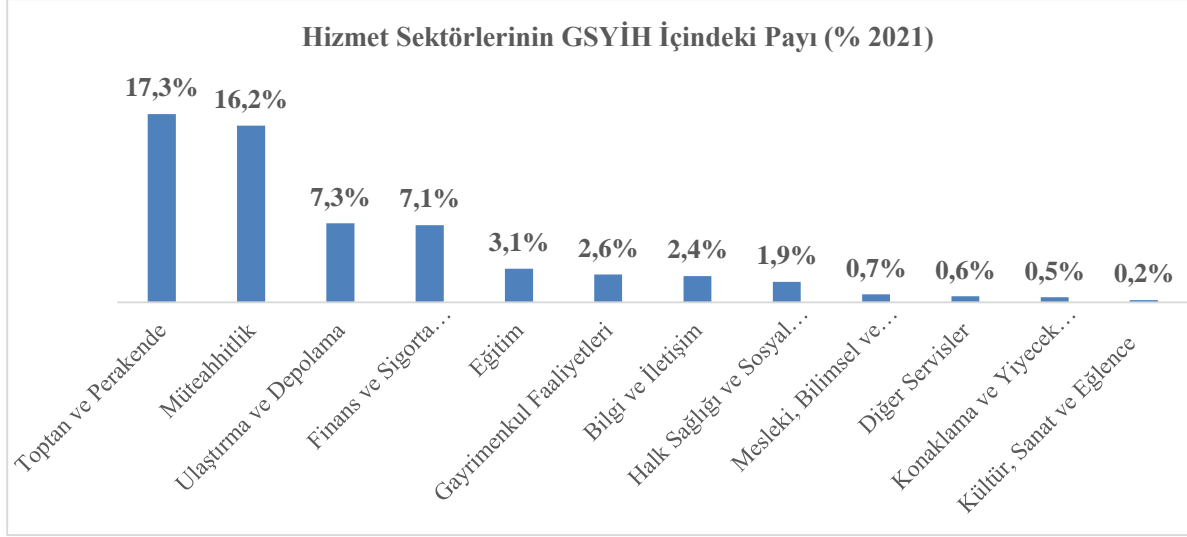
Navlun maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle üretimde kullanılacak hammaddelerin Zambiya'dan temin edilebilmesi muhtemel sektörlere odaklanması ve bu alanda yatırımlar yapılması önem arz etmektedir.

Ülkeye yönelik önemli imalat yatırım alanları;

- Gübre İmalatı: Tarımsal üretimin ve gıda arzının sürdürülebilmesini teminen artan gübre talebi
- İşlenmiş Domates İmalatı: İlgili sektörün yıllık ortalama % 3 oranında büyümesi ve anılan ürüne gelecek dönemdeki talep artışı beklentisi
- Kuru meyve- Kuru yemiş İmalatı: Özellikle ülkede bolca yetişen yer fıstığı ürününde Kenya, Mozambik, Tanzanya gibi ülkelere ihracat edilmesi bakımından önemli fırsat olarak değerlendirilmektedir.
- Hijyen ve Sağlık Ürünleri İmalatı: Ülkede genel olarak hijyen sorunu (kolera salgını riski vb.) bulunmakta olup çocuk bezi, kadın hijyen ürünleri, tuvalet kağıdı, ıslak mendil ürünlerine ilişkin talep bulunmaktadır.
- Her türlü ambalaj ürünleri imalatı: Zambiya'da ambalaj sektöründe üretici firma sayısı oldukça sınırlı sayıda bulunmakta olup ambalaj sektörüne ilişkin bir çok ürün yurtdışından ithal edilmektedir.
- Elektrik kablosu: Bu gibi ürünlerin yerel imalatı sınırlı olup ithal edilmektedir.
- Değirmencilik Faaliyeti ve Un imalatı: Zambiya'da özellikle mısır unu alanında üretim gerçekleştirip komşu ülkelere ihracat yapmanın avantaj yaratacağı değerlendirilmektedir.
- Fırıncılık Ürünleri İmalatı: Zambiya mutfak kültürü, çeşitli un ve hamur ürünlerine açık olup fırın makinaları veya yemek servisi ürünlerinin imalatı/ticareti önemli bir potansiyele sahiptir.
- Geri Dönüşüm Tesisi/İmalatı: Ülkede geri dönüşüm konusundan farkındalık yeni yeni oluşmakta olup fizibilite çalışmalarını müteakip plastik, elektronik, cam ürünlerine yönelik geri dönüşüm tesisi kurulması değerlendirilebilir.
- Otomotiv yedek parça, lastik, vb İmalatı: Özellikle bazı model araçlar ve ağır vasıtaların yedek parçalarında arz sıkıntısı yaşanmakta olup söz konusu ürünler piyasada ciddi fiyatlara satılmaktadır.

Hizmetler Sektörü

Toplam iş gücünün yaklaşık %40'ını oluşturan hizmetler sektörü toplam GSYİH'nın yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Hizmetler sektörü kapsamında Zambiya'da gerçekleştirilen faaliyet ve sektörlerin dağılımı aşağıda gösterilmiştir.

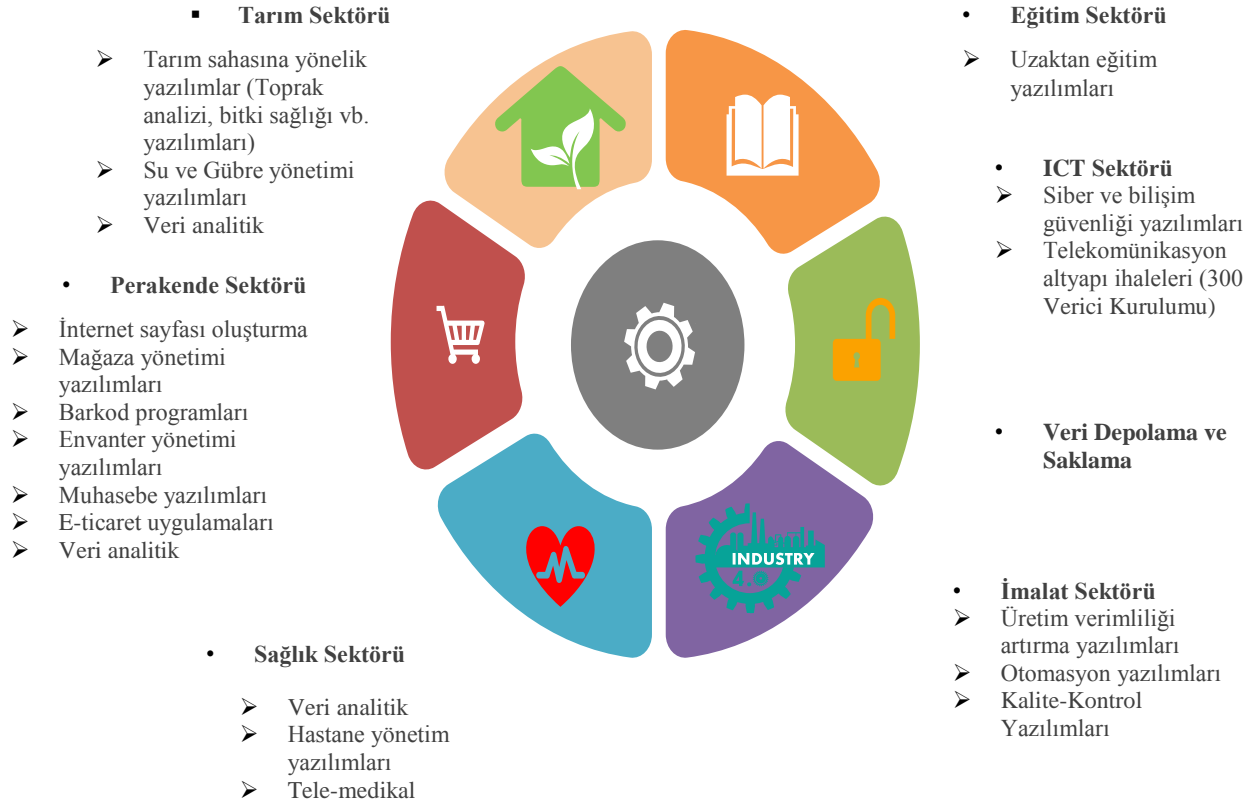

Hizmet sektörlerinin GSYİH'ye katkısı bakımından en fazla %17,3 ile toptan ve perakende sektörü , %16,2 ile müteahhitlik ve %7,3 ile ulaştırma depolama faaliyetleri yer almaktadır. Bununla birlikte Zambiya'da yatırım yapılması bakımından fırsat barındıran sektörlerle ilişkin bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Bilgi İletişim Teknolojileri ve Dijital Hizmetler Sektörü: Ülkede dijital hizmetler sektörünü telekomünikasyon, yazılım, bilgi teknolojileri, mobil ödeme gibi alanları kapsamaktadır. 2022 yılı haziran ayı itibariyle yaklaşık 19,8 milyon insan mobil hat sahibi olup aynı dönemde ülkede 10 milyon insan aktif internet kullanıcısıdır. Bu alanda ülkede yaklaşık 1909 kişi istihdam edilmekte olup söz konusu sektörde yaşanan başlıca problemler;

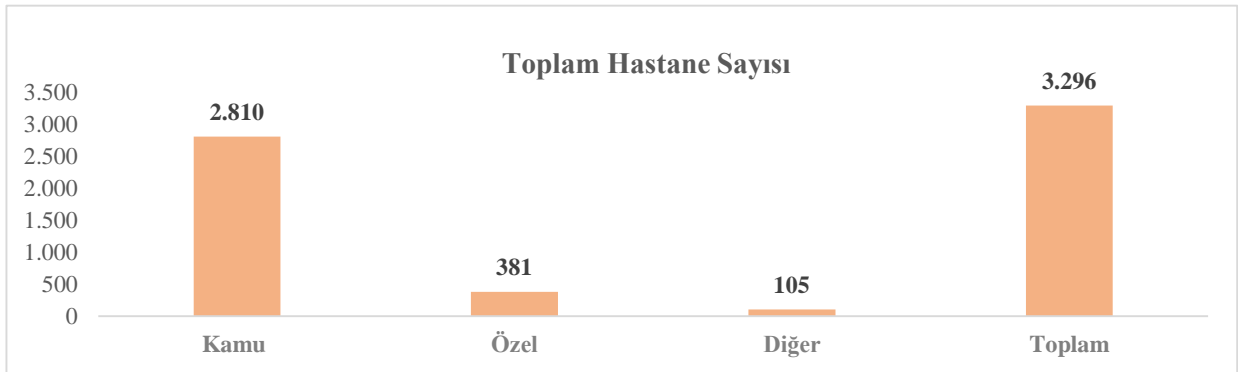
- Sektöre uygulanan yüksek kurumlar vergisi (2023 yılı itibariyle %35)
- Yetersiz alt yapı (Elektrik ve internet ağı alt yapısı)
- Makroekonomik istikrarsızlık
- Artan enerji maliyetleri
- Bilişim güvenliği alanında yetersiz farkındalık
- Teknoloji kullanımının yaygınlaşmaması yer almaktadır.

Ülkede dijital hizmetler düşük kalitede ve pahalı olmakla birlikte toplam 2,9 milyon kişi sosyal medya kullanmakta olup bunların 2,6 milyonu Facebook, 390 bini ise instagram kullanmaktadır. İnternet üzerinden alışveriş siteleri sınırlı olup, münferit firmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. İnternet alan kira bedellerinin yüksek olması nedeniyle hemen hemen tüm Zambiyalı firmalar kendi internet sayfalarını oluşturmak yerine genellikle Facebook üzerinden firmalarının ve faaliyetlerinin tanıtımlarını yapmaktadırlar. Ayrıca firmalar Facebook sayfaları üzerinden ticaret ve alım-satım grupları da kurarak üçüncü tarafları bu alanda bilgilendirmektedir. Bu sebeple ülkede yapılacak reklam tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmesinde fayda görülmektedir. Ülkedeki bilişim altyapısı nedeniyle Zambiyalı Firmalara gmail, yahoo vb. uzantılı e-posta adresleri üzerinden e-posta gönderilmesi önerilmektedir. Zambiya'nın genç nüfusu, sektör ürünlerine artan talep ve ekonominin büyüme beklentisi sektörün güçlü yanlarını oluşturmakta olup, siber ve bilişim alt yapıdaki eksiklikler ise sektörün zayıf yanlarını oluşturmaktadır.

Anılan sektörde tarım sektöründen, perakende sektörüne, sağlık sektöründen imalat sektörüne kadar birçok alanla ilişkili yazılım ve bilişim konularında fırsatlar bulunmaktadır.

Sağlık Hizmetleri: Zambiya’da hastane hizmetleri yeterli düzeyde bulunmamakta olup gerek verilen hizmetin niteliği gerekse doktor ve hastane sayısı oldukça yetersizdir. Ülkede ortalama yaşam süresi yaklaşık 64 yıl olup Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 12.000 hastaya 1 doktor ve 2.000 hastaya ise 2 yatak düşmektedir. Bu itibarla ülkede yaklaşık 1.600-1.700 doktor bulunmakta olup bunların 1.000’den fazlası, şehirlerde ve büyük kasabalarda çalışmaktadır. Hastanelerde ağırlık olarak Çin Halk Cumhuriyeti, Mısır, Amerika ve Avrupa ülkeleri kökenli doktor, hemşire ve diğer personel görev yapmaktadır.

Karmaşık hastalıkların tedavisinde Zambiya Halkı yurt dışına seyahat etmekte olup son yıllarda ülkemizin önemli hizmet sektörü alanından biri haline gelen sağlık turizmi hizmetleri kapsamında oldukça potansiyele sahiptir. Özellikle;

- Kalp ve Damar Hastalıkları, İç organ Hastalıkları
- Kanser Hastalıkları
- Nöroloji
- Fizyo-tedavi
- Kök hücre tedavisi
- IVT
- Dental Hiz.

alanında uzman doktor ihtiyacı bulunmakta olup bu alandan ülkemize hasta transferi önem taşımaktadır. Yine sektöre yönelik ilaç ve medikal malzeme, laboratuvar yatırımı fırsat barındırmaktadır.

Ülkede sağlık konularında düzenli olarak yapılan uluslararası organizasyonlar (fuarlar, expo, konferanslar, vb.) yeterli sayıda bulunmamaktadır. Bunun yerine, yabancı ülkeler tarafından fonlanan genellikle bir defalık yerel aktiviteler düzenlenmektedir. Bu bakımdan, sağlık konferansı organizasyonları alanında, ülkemizdeki fuar organizatörlerinin girişimleri ülkede büyük bir açığı doldurabilecek potansiyel taşımaktadır.

Bakım ve Onarım Hizmetleri: Zambiya’da teknik bakım, onarım hizmetleri oldukça yetersiz ve az sayıda nitelikli şirketler tarafından sağlanmaktadır. Ülkede elektrik, sıhhi tesisat, inşaat gibi alanlarla ilgili elektrikli ürünler, klima ve soğutma cihazları alanları ve taşıt ve ağır taşıt tamir bakım sektöründe hizmet bedeli çok yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Havayolu hizmetleri: Türk Hava Yolları (THY), Covid-19 salgını sebebiyle 2020 yılı Mart ayında uçuşlarına ara vermiş ancak 26 Mart 2023 tarihinden itibaren haftada iki frekans olmak üzere İstanbul- Darüsselam- Lusaka ve tersi istikamette uçuşlara başlamıştır. THY dışında ülkenin başkenti Lusaka’ya uçuşlarda Emirates Hava Yolları ve Katar Havayolları ağırlıklı tercih edilen havayolları şirketlerinden olup her iki hava yolu şirketi de hem Ankara’dan hem de İstanbul’dan Dubai (Emirates Hava Yolları) ve Doha (Katar Hava Yolları) üzerinden Lusaka’ya uçuş gerçekleştirmektedir.

Lojistik: Ülkedeki asfalt karayolları hatlarının yeterli seviyede olmaması, var olan yollarda yetersiz bakım ve bu yolların dar olması (bir gidiş bir geliş hat) ülke içerisinde lojistik ve kargo sürelerini artırmaktadır. Ayrıca petrol ve motorin fiyatlarındaki son yıllardaki artış lojistik maliyetlerini olumsuz etkilemekte olup verilen hizmet genel olarak az gelişmiş düzeydedir. Öte yandan 2023 Ulusal Bütçesinde karayollarının iyileştirilmesi ve genişletilmesi çalışmalarında kullanılmak üzere 2022’de ayrılan 4,9 milyar Kıvaça pay yüzde 6,1 artışla 5,2 milyar Kıvaçaya yükselmiştir. Bununla birlikte gıdaların lojistiğinde soğuk zincir uygulamalarının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çerçevede soğutmalı ortamda, malzeme ve gıda taşıyacak firmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Restoran ve Catering Hizmetleri: Zambiya’da gastronomi sektörü temel de Afrika mutfağı, Hint, Lübnan, İtalyan mutfakları ile domine edilmiştir. Halkın büyük çoğunluğu mısır unundan yapılan nshima⁹ ürüne ile sebze ve tavuk ürünlerinden yapılan yemekleri tüketmekte olup

⁹ <https://theturquoisetable.com/nshima-a-staple-food-in-zambia/#:~:text=Nshima%20is%20the%20staple%20food,corn%20meal%2C%20called%20mealie%20meal.>

Zambiya’da ülkemiz mutfağına özgü restoranlar bulunmamaktadır. İlgili sektörde faaliyet gösteren yatırımcıların Zambiya’ya yatırım yapmasında fayda görülmektedir.

Turizm: Önemli bir turizm potansiyeline sahip olan ülkede zengin bir doğal turizm varlığı bulunmakta olup Dünyanın Yedi Doğal Harikasından biri kabul edilen ve UNESCO Mirası alanı olan Victoria Şelaleleri, göller ve nehirler ve birlikte dünyanın yaklaşık yüzde 10’unu kaplayan 20 milli park ve 34 vahşi yaşam alanı bölgesi bulunmaktadır. Ayrıca Dünyanın en büyük ikinci Ulusal Parkı olan Kafue National Park ve Sahraaltı Bölgesindeki en önemli su kaynağı olan Zambezi Nehrinin su rezervinin yaklaşık % 43’ü Zambiya sınırları içinde yer almaktadır.

Ancak turizm alanında diğer Afrika ülkelerinin gölgesinde kalınmakta olup yabancı turistlerin ülke içerisindeki kalış süresi ortalama 4.7¹⁰ gündür. Zambiya ayrıca her yıl 30’dan fazla renkli geleneksel törene ev sahipliği yapan zengin ve çeşitli bir kültüre sahiptir. Zambiya, önemli turistik destinasyonlarda ve maden üreten bölgelerde yeterli sayıda otel ve konaklama tesisi bulunmaması otelcilik alanındaki yatırımcılar açısından fırsat sunmakta olup ayrıca safariler, kano, oyun gezileri, doğa yürüyüşleri, bungee jumping, microlight uçuşları, spor balıkçılığı, kaya tırmanışı ve oryantiring gibi etkinlikler açısından ithal edilen ekipman ve teçhizatlar gümrük vergisinden muafır. Otel, kültür kongre merkezleri, tema park alanları yatırımı fırsat barındırmaktadır.

Ülkede pek çok tur operatörü bulunmakta olup otel hizmetleri yüksek ücretlerle yürütülmektedir.

Madencilik:

Zambiya Afrika’nın en büyük bakır üreticilerinden biri olup Dünyada 7. sırada Afrika Kıtasında ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin ardından 2. sırada gelmektedir. Ülkenin GSYİH’nin yaklaşık %10’u, ihracat gelirinin yaklaşık % 70’i ve vergi gelirlerinin %20’si ham ya da yarı mamul bakır ürünlerinden elde edilmektedir. Zambiya Hükümeti gelecek 10 yılda 3 milyon ton bakır üretimini hedeflenmektedir. Uluslararası piyasada belirlenen bakırın ortalama ton fiyatı 8.875 dolar olup Zambiya’daki 2022 yılındaki bakır üretimi bir önceki yıla göre % 5 düşerek 800.696 tondan yaklaşık 760.000 tona düşmüştür. Üretimdeki söz konusu düşüşün nedeni ülkedeki iki önemli maden şirketi olan Mopani Copper Mines (MCM) and Konkola Copper Mines (KCM) şirketinin üretim alanında ve kısa vadeli finansman temininde sorunlar yaşamalarından kaynaklanmıştır. Üretimdeki düşüşün ülke ekonomisine etkisi yaklaşık 340 milyon dolar olup Uluslararası Emtia ve Metal Borsalarındaki bakır fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar Zambiya ekonomisini derinden etkilemekte ve son yıllarda bakır fiyatlarında yaşanan düşüş Zambiya büyüme oranlarının düşmesinin arkasındaki en önemli etmendir.

Madencilik sektörü, madencilik haklarının türleri, madencilik haklarının iktisabı, madencilik hakkı sahibine verilen haklar/yükümlülükleri, madencilik haklarının devredilebilirliği, güvenlik, sağlık gibi diğer konular 2015 tarihli 11 sayılı Madenler ve Mineraller Geliştirme Kanunu ile düzenlenmektedir. Zambiya Devleti sahibi olduğu Zambiya Konsolide Bakır Madenleri Yatırım Holdingi (Zambia Consolidated Copper Mines Investments Holdings PLC -ZCCM-IH) aracılığıyla birçok büyük bakır madenlerine %10-35 arasında değişen oranda ortakır. Devletin doğrudan %35 oranında ortak olduğu birkaç büyük bakır madeni de vardır.

Ülke ayrıca kobalt, altın, nikel, magnezyum, uranyum maden rezervleri açısından da oldukça zengin olup Zambiya’daki madenler özel şirketler tarafından işletilmektedir. Ülkedeki maden yatakları ağırlıklı olarak Avusturalya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, İsviçre, Kanada ve Brezilya firmaları tarafından işletilmektedir.

¹⁰ <https://www.unicef.org/esa/media/11326/file/UNICEF-Zambia-National-Rapid-Analysis-Budget-Brief-2022.pdf>

Devlet yetkileri tarafından ülke ekonomisinin bakıra bağımlılığının oldukça fazla olması nedeniyle sektörde çeşitlendirme gidilmesi gerekliliği her defasında tekrarlanmaktadır ve bu konuda yabancı yatırımlar teşvik edilmektedir. Ülkedeki altın rezervlerine ilişkin araştırma ve haritalandırma faaliyetleri henüz gerçekleştirilmemiş, diğer maden alanlarına göre sektörün henüz yabancı maden şirketlerce ele geçirilmemiş olmaması Türk maden araştırma ve çıkarma şirketlerine önemli bir fırsat sunduğu değerlendirilmektedir. Madencilik alanında yapılacak faaliyetlerde kullanılmak üzere ithal edilen ekipman ve teçhizatlar gümrük vergisinden muaf bu alana yapılan yatırımlarda ZDA tarafından bazı teşvikler sunulmaktadır.

Enerji:

2019 tarihli 12 Sayılı Kanun ve 2019 tarihli 11 Sayılı Elektrik Kanunu ile Enerji Bakanlığı ve Enerji Düzenleme Kurulu ülkedeki enerji politikalarının oluşturulmasında rol almaktadır.

Ülke genelinde ulusal elektriğe erişim oranı %32,8 olup kentsel nüfusun %70,8'inin ve kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun yalnızca %8'inin elektrik şebekesine erişimi bulunmaktadır. Ülkedeki elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımından sorumlu en önemli kuruluş Zambia Elektrik Tedarik Şirketi (ZESCO)'dur. ZESCO'nun yanı sıra Copperbelt Energy Corporation PLC (CEC), Lunsemfwa Hydro Power Company (LHPC), North Western Energy Corporation Limited (NWECL), Ndola Energy Company Limited (NECL), Zengamina Power Limited (ZPL), Itezhi Tezhi Power Company Limited (ITPC), Maamba Collieries Limited (MCL), Dangote Industries Zambia Limited, Bangweulu Power Company Limited ve Ngonye Power Company Limited ülkedeki belli başlı elektrik üretim ve dağıtım şirketleridir.

Ülke 2022 yılı başı itibariyle 3.318,4 MegaWatt (MW) elektrik kapasitesinin %81,5'i iklim değişimlerine duyarlı hidroelektrik kaynaklı olup, son yıllarda yaşanan kuraklık ile beraber Itezhi Tezhi ve Kariba gölü barajlarında alçalan su düzeyi, hem hane halkının hem de madenlere sağlanan elektriğin sık sık kesilmesine neden olmaktadır. Elektrik üretiminde kömür %10,5, fuel yakıt % 3,5, güneş enerjisi %3 ve kömür ve dizel yakıtlar %1,5 oranında kullanılmaktadır. Elektrik kesintileri nedeniyle imalat yapan şirketler üretim kapasitelerini azaltmakta ya da dizel motor jeneratörler kullanarak üretim maliyetlerini artırmak zorunda kalmaktadırlar. Zambiya Hükümetince ilan edilen "Yenilenebilir Enerji Üretim Programına Daha Fazla Erişim" (Increased Access to Electricity and Renewable Energy Production Programme, IAEREP) projesi kapsamında 2031 yılına kadar elektrik şebekesine erişimin kentsel bölgelerde %91'e, kırsal kesimde %51'e çıkarılması hedeflenmiştir.

Diğer taraftan Zambiya, ülke genelinde bol miktarda yenilenebilir enerji kaynağı potansiyeline sahip olup yenilenebilir alanında hidroelektrik ve güneş enerjisi ön sıralarda yer almaktadır. Yılda ortalama 2.000-3.000 saat güneş ışığından yararlanan ülkede güneş enerjisi veya fotovoltaik sektörü projeleri ağırlıklı olarak Zambiya Hükümeti, sivil toplum kuruluşları ve ülkelerin koordinasyon ve işbirliği yapan yardım kuruluşları tarafından finanse edilmektedir.

Hükümet Enerji satın alma anlaşmaları (PPA) için istekli alıcı/istekli satıcı modelini teşvik edecek politikalar yürütmekte olup finansal açıdan sıkıntı içerisinde olan ZESCO, şu anda büyük PPA'ların ana alıcısı olup önümüzdeki dönemde bu alımların azalacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca ev tipi güneş enerjisi sistemleri, şebekeden bağımsız ve mini şebeke elektrik sistemleri projelerinde ülkemiz firmaları için fırsatlar bulunmaktadır.

B. YABANCI YATIRIM MEVZUATI VE YATIRIM TEŞVİKLERİ

1. Yabancı Yatırımlara İlişkin Ülke Mevzuatı

a. Genel

Zambiya Kalkınma Ajansı (ZDA) tarafından “öncelikli sektör” olarak beyan edilen tüm ticari faaliyetler, %100 yabancılar tarafından yürütülebilmektedir. Ancak Zambiya Hükümeti, yerel-yabancı ortaklıkları da desteklemekte; bunun pratik bir ihtiyaç olduğunu düşünmektedir.

Zambiya Kalkınma Ajansı (ZDA), şirket kuruluşu, şube, temsilcilik açmak, şirket feshi ile nakdi ve gayri-nakdi teşvikler, yabancı personel çalışma izinlerinin verilmesi gibi konularda teknik ve hukuki destek vermekte olup, “one-stop agency” olarak hizmet vermektedir. Ancak bu hizmetler için makul bir ücret talep edilmesi söz konusu olabilmektedir. Yatırımcıların en az 250 bin ABD Doları yatırım yapmaları veya teminat göstermeleri durumunda ise bu ücretten muafiyet söz konusu olmaktadır. Zambiya Kalkınma Ajansı, Ticaret ve Sanayi Bakanlığına bağlıdır; ancak uygulamada Bakanlıklar üstü çalışma imkânı bulunmaktadır.

Kurumlarla yapılan görüşmelere göre; 250 bin ABD Doları ve üstü yatırım yapan veya teminat gösterebilen yabancı firmaların, “ZDA yatırımcı lisansı” alması beklenmektedir. Ancak yatırımcı lisansı almadan da yabancı şirketler (ticari) faaliyette bulunabilir. Zambiya hukuk sistemi, alınan birkaç mahkeme kararıyla yabancı yatırımcıları, yerli firmalar kadar koruduğunu ortaya koymuştur.

b. Yabancı Sermayeye Yönelik Kısıtlamalar

Ülkede genel anlamda yabancı yatırımı desteklenmekte olup elde edilen kar ve temettü, yurtdışına serbestçe çıkarılabilmektedir. 5.000 ABD Doları ve üstü, *ithalat* ve *ihracat* bedeli transferlerinin EFT / bankacılık kanalıyla yapılması gerekmektedir. 200.000 ABD Doları ve üstü *ihracat* gelirlerinin, akreditif kanalıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

20.000 ABD Doları ve üstü *ihracat* durumunda, ihracatçıların, “The Export Monitoring Form I” isimli formu doldurmaları ve bu formun bir örneğini ilgili finansal hizmet sağlayıcısına (banka vb.) teslim etmeleri gerekmektedir. İlgili banka, bu formu, Zambiya Merkez Bankasına iletmekle yükümlüdür.

20.000 ABD Doları ve üstü *ithalat* durumunda, ithalatçıların, “the Import and Remittance Monitoring Form II” isimli formu doldurmaları ve bu formun bir örneğini ilgili finansal hizmet sağlayıcısına (banka vb.) teslim etmeleri gerekmektedir. İlgili banka, bu formu, Zambiya Merkez Bankasına iletmekle yükümlüdür.

i) Yabancıların Gayrimenkul Edinmeleri

“1993 sayılı Yatırım Kanunu” yabancıların gayrimenkul edinmeleri ile ilgili kuralları düzenleyen kanun olup bir yabancı aşağıdaki koşulların bir veya birkaçının gerçekleşmesi halinde arazi satın alabilir:

- Zambiya’da oturma izni olmalı,
- ZDA veya diğer yatırım mevzuatı kapsamında yatırımcı sıfatını haiz olmalı,

- İstisnai durumlarda, Devlet Başkanı'nın yazılı izni,
- En az %75 oranında Zambiyalı ortağının bulunması şartıyla bir şirket kurmalı,
- Tapu, şirketin adına kayıtlı olmalı,
- Ulusal Parklar ve Vahşi Doğa Kanunu kapsamında bir ayrıcalık tanınmalı.

Diğer taraftan, yabancı bir "gerçek kişi"nin arazi sahibi olması pratikte neredeyse imkânsız olarak nitelendirilmektedir. Bunun yerine, yabancı bir "tüzel kişilik" olarak arazi satın almanın daha kolay ve mümkün olduğu duyuları alınmaktadır.

Ülkede yeniden şekillenmeye başlanan yeni arazi politikasına göre yabancılara (yabancı şirketlere) arazilerin lease edilme süresinin 99 yıldan 25 yıla düşürülme çalışması bulunmaktadır. Bahse konu kararın gerekçesi olarak ciddi olmayan yatırımcıların arazileri *lease* edip uzun süre atıl durumda tutmasından kaynaklanmaktadır. Arazi *lease* başvurularında sürecin en fazla 1 ay içinde sonlandırılması konusunda bir girişim sözkonusudur. Arazi konusundaki mevzuatın (*Land Act*), kapsamlı revizyon çalışmaları devam etmektedir.

Zambiya'da arazi satın almak isteyen yatırımcıların ZDA'den bilgi almalarından fayda görülmektedir. ZDA yetkilileri, ZDA'nın kendi veri sistemleri sayesinde satılık ticari arazileri bulunan kişilere erişimde istekliler yardımcı olabilmektedir. Arazi alımında, yerel liderlerle (chief) irtibata geçilmesinin uzun sürebileceği; nitekim yerel liderlerin tapu vermeye yetkili olmadıkları belirtilmektedir. Ancak yine de yerel liderinde rızasının alınmasının faydalı olabileceği değerlendirilmektedir.

Firmalardan edinilen bilgilere göre; arazilerin kiralanması durumunda kiralayın şirketin dahi vergi ödemesi gerekebilmektedir. Bu durumun netleştirilmesi için şirket kurulduktan sonra ve öncesinde Zambiya Gelir İdaresi ile görüşülmesi gerekmektedir.

ii)Yabancı Sermayeli Şirketlere Uygulanan Ayrımcılıklar

- Şirket Kuruluşunda Ayrımcılık

Şirket kuruluşunda yabancı firmaların en çok sorun yaşadığı alanın, vize veya oturma izni konuları olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda, yabancı bir şirketin kuruluşunda özellikle Zambiya'da yerleşik ya da oturma izni bulunan yönetici bulundurma şartı ayrımcılık unsuru olarak değerlendirilebilmektedir. (*Yabancı şirketlerin her zaman en az bir ve en fazla 9 yerel yöneticisinin bulunması gerekmektedir. En az bir yerel yöneticisinin Zambiya'da yerleşik olması; eğer şirketin ikiden fazla yerel yöneticisi varsa, yarısından fazlasının Zambiya'da yerleşik olması gerekmektedir.*)

- Vergi Hukukunda Ayrımcılık

Firmalarla yapılan görüşmelerde, yabancı ve yerel firmalar arasında açık bir ayrımcılık yapıldığına ilişkin bir bilgi alınmamıştır.

Ancak halka açık şirketlerde, yerel şirketlere yönelik birtakım ayrımcılık mevcuttur: Örneğin, Lusaka borsasında işlem gören şirketler tarafından ilk yılda kazanılan gelire, söz konusu sektördeki geçerli kurumlar vergisi oranı üzerinden %2 indirim uygulanmaktadır. Ancak hisselerinin 1/3'ünden fazlasına Zambiyalıların sahip olduğu şirketlere, %7 indirim uygulanmaktadır.

- Yabancıların Serbest Dolaşımı

Yabancıların serbest dolaşımı “*The Immigration and Deportation Act Cap 123*” mevzuatı ile düzenlenmiştir. Zambiya’da emek piyasasında “işsizlik” yapısal ve genel bir sorundur. Bu nedenle, yabancı işçi getirmek konusuna kısıtlayıcı bir yaklaşım söz konusudur. Küçük ve orta ölçekli Türk firmaların Zambiya’da yaşadığı sorunların başında vize konuları yer almaktadır. Yabancı işçi getirmek isteyen “işverenler”, Göçmenlik Merkez Ofisine (*Immigration Headquarters*) başvurmalıdır.

Pasaportların, Zambiya’dan tahmini ayrılma tarihinden itibaren en az 6 ay geçerlilik süresi olmalı ve en az 2 boş sayfası bulunmalıdır. Özellikle Güney Afrika Cumhuriyeti üzerinden gelecek vatandaşlarımızın pasaportlarında yeterli boş sayfa buldurmaya özen göstermesi gerekmektedir. Güney Afrika Cumhuriyeti göçmenlik yetkililerinin, yeterli boş sayfası bulunmayan kişilerin işlemlerini yapmadığına ilişkin duyurular alınmaktadır.

Umuma Mahsus Pasaportlar vizeye tabidir. Umuma Mahsus Pasaport hamilleri turizm veya iş görüşmesi amaçlı seyahatleri için 30 güne kadar ikamet süreli tek girişli vizelerini sınır kapılarında alabilirler. Diplomatik, Hizmet ve Hususi Pasaport hamilleri de vizeye tabidir. Diplomatik Pasaport hamilleri vizelerini sınırda temin edebilirler.¹¹

Sarıhumma hastalığının görüldüğü bir ülkenin herhangi bir bölgesinden gelen 9 ayın üzerindeki yolculardan ve sarıhumma hastalığının görüldüğü bir ülkenin havalimanından transit geçişi 12 saatten fazla süren yolculardan sarıhumma aşısı yapıldığını gösteren Uluslararası Aşı Sertifikası istenmektedir.

Zambiya’ya seyahat edecek vatandaşlarımızın sağlık konusunda en güncel bilgileri T.C. Sağlık Bakanlığı Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü’nden temin etmeleri önemle tavsiye edilmektedir.

Vize ücretleri ve başvuru formları hakkında detaylı bilgi Zambiya Göç İdaresinin (Zambia Department of Immigration) ilgili sayfasından erişilebilir.¹²

1. Turist vizesi: Turistlere veya sıradan ziyaretçilere, 90 gün süre için turist vizesi verilmektedir. (Bazı işadamları daha pratik olması nedeniyle Zambiya’ya geçici ziyaretlerinde turist vizesini tercih edebilmektedir.)

2. İş vizeleri (*Business Visitor*), “işçi” olarak ilk etapta sadece 30 gün süre için verilmektedir. İş vizesi başvurularında, ziyaret edilecek firma veya iş organizasyonu tarafından sağlanacak bir davet mektubu sunulması beklenmektedir.

Vize başvurularında getirilecek işçinin beyan edilen pozisyonu önemlidir. Zambiyalı işçilerin yapabileceği işler (örneğin, sıvacı, fayansçı, boyacı) için çalışma vizesi alınması oldukça sorunlu olarak bilinmektedir. Ancak, inşaat alanı yöneticisi, finans yöneticisi gibi pozisyonlar için vize alınması daha muhtemeldir.

Zambiya’da kayıtlı yabancı sermayeli şirketlerin, ülkeye minimum 250.000 ABD Doları yatırım yapması ve Zambiya’da en az 200 çalışanı olması halinde 5 kişiye kadar yabancı çalışan

¹¹<http://www.mfa.gov.tr/zambiya-seyahat-edecek-turk-vatandaslarinin-dikkatine.tr.mfa>

¹²www.zambiaimmigration.gov.zm/

istihdam edebilmektedir. Ancak bu rakamlar mevzuatta yer almamakta olup, Zambiya Kalkınma Ajansınca hazırlanan rehber dokümanlarda belirtilmektedir. Bu nedenle, firmadan firmaya, yatırımın niteliğine göre keyfi uygulamalara tabi olabilmektedir.

Ayrıca firmaların, ülkeye yabancı işçi getirmek istemesi durumunda, bu işleri bizzat takip etmek kadar yerel danışmanlık şirketleri/aracı veya komisyoncuların kullanılması önem arz etmektedir. Yerel danışmanlık şirketleri vb. kişilerin, kamu kuruluşlarındaki mevcut bağlantıları sayesinde evrak işlerini ve bu işlerin sonuçlandırılmasını daha hızlı sağlayabildiği izlenimi edinilmektedir.

3. İş vizeleri, “yatırım yapma niyetinde kişi” beyanı üzerine de verilebilmektedir. Bu vize de ilk etapta 30 gün süre için verilmektedir. Bu süre yeterli olmazsa; Geçici Çalışma İznine (*Temporary Employment Permit*) **Zambiya’da bulunuyorken** başvurulabilmektedir. Bu izin, ilk aşamada 3 aylığına verilmekte olup, ilave bedel karşılığında sadece bir kez uzatılabilmektedir. (*Geçici Çalışma İzni, en fazla 6 ay için verilebilmektedir.*)

Sonuç olarak, toplamda, en fazla 6 ay + 30 gün boyunca yatırım için Zambiya’da pazar araştırması yapılabilmektedir. Bu durumda, çok girişli vize (*multiple-entry visa*) başvurusu yapılması önerilmektedir.

4. Yatırımcı vizesi (*investor’s permit*): Zambiya’da yatırımcı (18 yaş üzeri) olarak şirket açmanız ve işlerinizi Zambiya’da kalarak takip etmek istemeniz durumunda; en az 250 bin Dolarlık (makine/donanım vb.) ithalatın/yatırımın veya finansal güvencenin belgelendirilmesi gerekmektedir. Bu vize ise “yatırımcı vizesi” (*investor’s permit*) olarak adlandırılmaktadır.

İkinci bir kişinin de aynı şirket üzerinden “*investor permit*” kapsamında vize alabilmesi için ilave 150 bin ABD Doları tutarında (makine/donanım) ithalatı / yatırımın veya finansal güvencenin belgelendirilmesi gerekmektedir.

Bir kişi, Zambiya’da hâlihazırda kurulu bir firma üzerinden de yatırımcı vizesi alabilmektedir. Bu durumda, bu kişinin de 150 bin ABD Doları tutarında (makine/donanım) ithalatı / yatırımı veya finansal güvenceyi belgelendirmesi gerekmektedir.

Ancak her iki durumda da bu kişinin PACRA kayıtlarında firmaya “ortak” olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Firmaya ortak sıfatını taşımak için ise ortaklık oranı bakımından herhangi bir eşik değeri bulunmamaktadır.

Potansiyel bir yatırımcı, Zambiya’ya ilk ziyareti kapsamında vize konusunda Zambiya Kalkınma Ajansından (ZDA) destek talep edebilir. ZDA, potansiyel yatırımcıya vize için davet mektubu iletebilir. Yatırımcı, Zambiya Göçmenlik Ofisine başvurusunda bu davet mektubunu da iliştiirebilir.

Bu yatırımcının - ZDA’ye kayıt yaptırdıktan ve yatırımcı lisansı aldıktan sonra - Göçmenlik Ofisiyle (veya diğer Zambiyalı resmi kurumlarla) bir sorun yaşamaması halinde, bu sorunların daha çabuk çözülebilmesi amacıyla bu yatırımcının ilgili resmi kurumlarla görüşmelerine ZDA’dan bir yetkili eşlik edebilir.

Vize konularında, resmî kurumların yönlendirmelerinin takip edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, özel durumlar söz konusu ise resmî kurumların ve Büyükelçiliğimizizin vize/konsolosluk kısmına danışılmasında fayda görülmektedir.

5. Oturum iznine ilişkin tüm detaylara Zambiya Göç İdaresinin ilgili sayfasından erişilebilir.¹³ Bu kapsamda, örneğin, ilk başvuruda 1 yıl için yatırımcı izni/vizesi (*investor permit*) alınması halinde; ikinci başvuruda, bu vize 2 yıl süre için uzatılabilmekte olup; toplam 3 yıl boyunca firma faaliyetleri hakkında herhangi bir sorun tespit edilmezse, oturum iznine başvurulabilmektedir.

2. Yatırım Teşvik Mevzuatı

A. Yatırımcı Kategorileri:

Teşvikler ve yurtdışı yatırımlardan sorumlu kuruluş Zambiya Kalkınma Ajansıdır. (*Zambia Development Agency (ZDA)*). 2006 tarih ve 11 sayılı Zambiya Kalkınma Ajansı (ZDA) Yasası kapsamında Zambiya Devleti yurtdışından ülkeye yatırım yapacak firmalara çeşitli teşvik imkanı sunmaktadır. ZDA maddi ve maddi olmayan devlet desteklerini imalat ve öncelikli yatırım konularında yatırım yapacak firmalara uygulamaktadır.

İlgili mevzuata (*ZDA Act of 2006, as amended in 2014*) göre, ZDA, vergi vb. tüm “maddi” teşvik konularında Zambiya Gelir İdaresi’ne ilgili yabancı yatırımcılar/firmalar hakkında “tavsiyede” bulunma yetkisine sahiptir. ZDA, kendi başına yatırımcı firmalara “maddi” teşvik sağlama kararı almamaktadır.

Temel olarak yatırı teşviklerinden yararlanmak için en az 500.000 ABD Doları tutarında ülkeye yatırım yapmak gerekmektedir. Yerel yatırımcılar için ise bu tutar 50.000 ABD Doları seviyesindedir. Teşvik sistemi iki yapıya olup bunlar finansal ve mali teşvikler ile finansal olmayan teşviklerdir.

Finansal ve Mali Teşvikler

Vergisel Teşvikler:

Yukarıda mezkur kanun kapsamında, öncelikli sektörlerden herhangi birine yatırım yapan şirketler için aşağıdaki teşvikleri sunmaktadır:

- ✓ Beş yıl boyunca ana ekipman ve makinelerde yüzde sıfır ithalat vergisi oranı
- ✓ Ana ekipman ve makinelerde hızlandırılmış amortisman

Çok Tesisli Ekonomik Bölge Teşvikleri: Asgari yatırım 500 bin ABD doları olan, “Çok imkânlı ekonomik bölgelerde” (*Multi-Facility Economic Zones(MFEZ)*), endüstriyel bölgelerde, kırsal bölgelerde ve öncelikli yatırım konuları içerisinde yer alan tüm yatırımları kapsamaktadır.

- ✓ Çok Tesisli Ekonomik Bölge veya Endüstri Parkı'nda işe başlama tarihinden itibaren 10 yıl süreyle yüzde sıfır vergi
- ✓ Çok Tesisli Ekonomik Bölge veya Endüstri Parkı'ndaki şirketler için 10 yıl süreyle işe başlama tarihinden itibaren ihracattan elde edilen kazançlar üzerinden beyan edilen temettüler üzerinden yüzde sıfır vergi
- ✓ Çok Tesisli Ekonomik Bölge veya Endüstri Parkı'ndaki şirketler için, 10 yıl süreyle, işe başlanılan ilk yıldan itibaren ihracatta elde edilen kazanç üzerinden yüzde sıfır vergi
- ✓ 11 ila 13. yıllar için kârın sadece yüzde 50 vergilendirme
- ✓ 14 ve 15. yıllar için, kârın yalnızca yüzde 75 vergilendirme

¹³<https://www.zambiaimmigration.gov.zm/permit-types/>

Öncelikli yatırımlar konuları: Öncelikli yatırım konularında asgari 500 bin ABD doları yatırım tutarına haiz yatırımlar aşağıda yer alan desteklerden faydalanabilirler.

Öncelikli yatırım konuları aşağıdaki tabloya sunulmuştur.

<i>Yatırım Konusu</i>	<i>Sektör</i>	<i>Tanım</i>
<i>İmalat</i>	<i>İmalat</i>	Vergi teşvikleri, yalnızca 2017 tarihli 16 Sayılı Gelir Vergisi Değişikliği Yasasına göre bir yatırımcının Çok Tesisli Ekonomik Bölgede (MFEZ), kırsal alanda veya Endüstri Parkı'nda bulunması durumunda geçerlidir.
	<i>Eğitim</i>	Eğitim ve mesleki yetenek geliştirme kuruluşları inşaatı
	<i>Sağlık</i>	2009 Sağlık Uygulamaları Mevzuatında geçen sağlık merkezleri inşaatı
	<i>Turizm</i>	Otel, Kültür ve kongre merkezi, Müze, Temalı Park, Sanat Galerisi ve Tiyatro İnşaatları ile Birçok mağaza ve satış alanını içerek büyük perakende iş merkezleri
	<i>Konut</i>	50 veya daha fazla üniteli konut gelişimi (tek yönetim altında veya buna özel arazi üzerinde, yol gibi altyapı unsurları kapsamlı plana bağlı)
	<i>Tarım</i>	Tarımsal ürün depolama tesisleri inşaatı
	<i>Enerji</i>	<i>Enerji</i>
<i>Yakıt</i>		Biyoyakıt için işleme ve rafineri tesislerinin inşası ve kurulumu. Petrol rafineri inşası Boru hatları kurulumu Yakıt dolun tesisleri
<i>Su İşleri</i>	<i>Su temini</i>	Depo, baraj, sulama kanalları ve sulama tesisleri ve kanalizasyon arıtma tesisleri inşaatı

Finansal Olmayan Teşvikler:

Kanun kapsamında herhangi bir sektör veya ürüne sırasıyla 250.000 ABD Doları ve 50.000 ABD Dolarından az olmamak üzere yatırım yapan yabancı yatırımcılar ve yerli yatırımcılar aşağıdaki mali olmayan teşviklerden yararlanmaktadır.

- ✓ Yatırım garantileri ve devlet kamulaştırmasına karşı koruma;
- ✓ Göçmenlik izinlerinin, ikincil lisansların ve arazi ediniminin uygulanması için ücretsiz kolaylaştırma
- ✓ İş ve ortaklık bağlantılarının kolaylaştırılması
- ✓ Zambiya'nın Yatırım Ortamı, düzenleyici rejim ve yatırım fırsatları hakkında yatırım danışmanlığı

Kolaylaştırıcı Hizmetler: Zambiya Kalkınma Ajansı, uygulanan mali ve mali olmayan teşviklerin yanı sıra, kayıtlı yatırımcılar için aşağıdakileri kolaylıkları sunmaktadır.

- Arazi edinme, yatırımlar için gerekli su, elektrik, ulaşım ve iletişim hizmetlerini alma,
- Göçmen izinlerinin alınması,
- Herhangi bir sektörde iş yapmak için gerekli diğer lisansları almak,
- Gerekli olabilecek diğer bakım desteklerine erişim sağlama.

Ayrıca, ülkede yatırım yapan yatırımcılar aşağıdaki garantilere sahiptir:

- Karların ve temettülerin ücretsiz geri gönderilmesi
- Aşırı koşullarda Parlamento Yasası haricinde, işler hükümet tarafından zorunlu olarak edinilemez
- Ticari olmayan risklere karşı koruma.
- Anlaşmazlıkların çözümü için tarafsız forum
- Özel iki taraflı Yatırımcı Koruma Anlaşmaları mevcuttur.

Teşviklerden yararlanmak isteyen yatırımcılar ZDA'ya başvurarak yatırım sertifikası almak zorundadır.

Yatırım Tescil Belgesi amacıyla ZDA'ya sunulan ayrıntılı iş planının, diğerlerinin yanı sıra şirketler aşağıdaki bilgileride başvuru sırasında ibraz etmek zorundadırlar.

- Ayrıntılı pazar analizi, genişleme planları da dahil olmak üzere beş yıllık yatırım planı,
- Varsayımlarla ilgili notlarla birlikte ayrıntılı ürün ve öngörülen satışlar;
- Öngörülen gelir ve giderler ve 5 yıllık bilançolar;
- Geri ödeme süresi, net bugünkü değer (NPV) ve dahili getiri oranı (IRR);
- Özkaynak ve kredi finansmanı düzeyi ve bunun kanıtı;
- Banka kredisi (varsa) için kredi amortisman planı;
- Finansal projeksiyonlar ve teslimat stratejisi
- Proje uygulama planı ve iş planında yapılan varsayımlara ilişkin notlar;
- Tüm ortakların mevcut adresleri dahil olmak üzere ortakların profili;
- Yerli hammaddelerin, tedariklerin ve hizmetlerin kullanılması ve yerel şirketler/yatırımcılar ile geriye ve ileriye doğru bağlantılar oluşturma potansiyeli;
- Projenin Zambiya ekonomik kalkınma ve büyümesine katkısı,
- Projenin eğitim ve teknoloji transferi yoluyla istihdam yaratılmasına ve insan kaynaklarının geliştirilmesine katkısı v
- Projenin ihracata yönelik olma derecesi ve ithal ikame potansiyeli – ilgili pazarlar/ülkeler/bölgeler ve ihracat stratejisi;
- Önerilen yatırımın çevre üzerindeki olası etkisi ve gerektiğinde, Çevre Koruma ve Kirlilik Kontrolü Yasası uyarınca herhangi bir olumsuz çevresel sonuçla başa çıkmak için önerilen önlemler,

➤ Teknoloji transferi imkanı,

Ayrıca şirketler Zambiya'da ikincil lisansa da başvuru gerçekleştirebilmekte olup ilgili sektörde ikincil lisans veren birimler aşağıda sıralanmıştır.

- Tam çevre etki analizi veya küçük yatırımlarda proje özeti (project brief): İlgili kurum: (Zambia Environmental Management Authority),
- Telekomünikasyon lisansı (cep telefonu, internet hizmeti işleri): İlgili kurum: ZICTA (Zambia Information Communications and Technology Authority of Zambia),
- Turizm lisansı: Otel, tur işletmeleri, gazino, restoran ve ulusal parklardaki tesisler için lisans ve izin alınması gerekmektedir. İlgili kurumlar: Zambia National Tourist Board (ZNTB), Zambia Wildlife Authority (ZAWA) ve yerel belediyeler,
- Finansal kuruluşlar (banka) ve finansal olmayan kuruluşlar (döviz büroları) için Zambiya Merkez Bankasından onay,
- Sigorta şirketleri için yetki başvurusu, ilgili kuruluş: the Pensions and Insurance Authority (PIA) or Securities Exchange Commission (SEC),
- Klinik, ameliyathane, muayenehane, eczane, vb. sağlık kuruluşları için onay, ilgili kurum: the Pharmaceutical regulatory Authority (PRA)
- İmalathane yatırımları için yerel belediyelerden imalat lisansı.

30 günlük değerlendirme sürecini müteakip yatırımcılar sertifika harç bedelini ilgili yere nakit, banka ödemesi ya da çek ile gerçekleştirerek yatırımcı tescil belgesini temin etmektedirler. ZDA Yatırım Tescil Belgesi veriliş tarihinden itibaren on (10) yıl süreyle geçerlidir. Yatırımcılar, tescil belgesinin geçerlilik süresinin sona ermesinden önce belgenini yenilemesi için talepte bulunmaktadırlar.

Genel Vergi Teşvikleri: Temel genel vergi teşvikleri aşağıdakileri destekleri içerir.

- Uygun sermaye malları ithalatında KDV indirimi (KDV Erteleme)
- Vergiye tabi ürünlerin ihracatında sıfır KDV
- KDV iadesi garantisi
- Ciro işlemlerinde KDV indirimi
- Tedarikçinin ikametgâhına bakılmaksızın, KDV için eşit muamele
- İnşaat ve İnşaat Mühendisliği Müteahhitleri Birliği ve madencilik şirketleri KDV üyeleri için nakit muhasebesi
- Ticarete başlamış olan işletmeler için KDV kaydından üç ay önce garantili KDV giriş vergisi talebi
- Yukarıda belirtilen koşullara bağlı olarak cirosu yılda K200 Milyon altında olan uyumlu işletmeler için gönüllü kayıtların yeniden oluşturulması
- Kayıtlı işletmeler için benzinle ödenen girdi KDV'sinin% 20'sini geri ödeme talebi
- Finansal Leasinglerde faiz bileşeninden muafiyet
- MFEZ ve endüstri bölgeleri geliştiricileri tarafından ve bu bölgelerdeki ticari işletmeler tarafından tedarik edilen veya ithal edilen mal ve hizmetler için KDV muafiyeti
- Kayıtlı tedarikçiler tarafından yapılan satın alımlar için ödenen girdi vergisinde KDV indirimi
- Geleneksel olmayan ihracattan elde edilen gelir % 15 oranında indirimli vergilendirilir
- Bilgisayar parçaları / parçalarındaki gümrük vergisi muafiyeti.
- Vergiden muaf olmaya uygun yolcuların kişisel gümrük muafiyetinin 500 ABD dolarından 1000 ABD dolarına yükseltilmesi

Mali Teşvikler: Firmalar, Zambiya Kalkınma Ajansına kayıt yaptırdıktan (Certificate of Registration) ve ZDA mevzuatına göre “yatırımcı lisansı” aldıktan sonra, mali teşviklerden tam faydalanabilmek için ZDA’da görevli iş geliştirme uzmanlarına (business development specialists) bir istihdam planı (employment schedule) sunmalıdır.

ZDA iş geliştirme uzmanları, yaptığı değerlendirmeler çerçevesinde teşvikler konusundaki resmi tavsiyesini Maliye Bakanlığına iletmektedir. Maliye Bakanının onayı sonrasında, karar ZDA’ya ve Zambiya Gelir İdaresine bildirilir; bu aşamadan sonra onay kararı çerçevesinde aşağıdaki (mali) teşvikler ZRA tarafından uygulanabilmektedir.

- a. Öncelikli sektörlerde ve/veya “çok imkânlı ekonomik bölgelerde”, endüstriyel parklarda veya kırsal alanlarda 500.000 ABD Doları ve üzeri yatırımlara; (**genel teşviklere* ilave olarak**)
 - i. Hammadde, sermaye malları, makineler (kamyon ve motorlu araçlar dâhil) ithalatında gümrük vergisi muafiyeti,
 - ii. Makinelere (kamyon ve motorlu araçlar dâhil) ilişkin KDV yükümlülüklerinin ötelenmesi.

Ticaret firmaları, ZDA’ya kayıt yaptırmaları halinde sadece mali-olmayan teşviklerden faydalanabilmektedir. Ticaret firmaları, yatırım düzeyleri ne olursa olsun, mali teşviklerden faydalanamamaktadır.

B. Tarım Bakanlığı Tarafından Sağlanan Destek Programı:

Tarım Bakanlığı tarafından 2015/2016 tarım sezonundan bu yana “Çiftçi Girdisi Destek Programı Elektronik Kart Sistemi” uygulanmaktadır. (E-Voucher System / e-FISP)

Kapsam: Tarımsal üretim yapan kişilerin girdi temini desteklenmektedir. Eskiden daha çok mısır tohumu ve gübre ihtiyacı kapsam içindeyken yeni programda her türlü tohum, gübre, malzeme, ekipman kapsama alınmıştır. Çiftçiler, kapsama giren tüm girdileri, programa kayıtlı herhangi bir agro-dealer’lardan sahip oldukları e-voucher/e-kart kanalıyla satın alabilmektedir.

Faydalanan çiftçiler: Yerel tarım örgütlerine veya benzeri yapılara kayıtlı olan ve Tarım Bakanlığının taşra teşkilatınca seçilen çiftçiler. Daha çok küçük ölçekli çiftçiler (*small scale or subsistence farmers*) faydalanabilmektedir.

Geçerlilik süresi: E-voucher/E-Kart, sadece 3 tarım sezonu boyunca geçerlidir. Bundan sonra aynı çiftçi bir kez daha e-voucher/e-Kart alamamaktadır.

C. CEEC (Citizens Economic Empowerment Commission) Tarafından Sağlanan Finansman Destek Programı:

CEEC, pratikte Zambiya Kalkınma Ajansının faaliyetlerini “tamamlar” niteliktedir. Ancak ZDA ve CEEC’nin önem verdiği faaliyet alanları farklıdır. ZDA, daha çok “yabancı” yatırımcıların faaliyetlerini kolaylaştırmaya yönelik faaliyette bulunmaktadır. CEEC ise öncelikle “Zambiyalı” yatırımcıların faaliyetlerini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Ancak CEEC, içinde yabancı payı bulunan yerli yatırımlara yönelik de hizmet sağlamaktadır. CEEC,

bir yatırım projesine destek sağlamadan önce yatırımdaki yabancı payına da değerlendirmelerinde dikkat etmektedir.

Nitekim yerel bir firma ile yapılan görüşmede, eğer yerli yatırımcının yabancı bir finansörü veya ortağı var ise, yatırımın “yerel kısmı” için CEEC’nin kredi vermesinin daha kolay hale gelebileceği duyumu alınmıştır. Aksi halde, CEEC’ye çok sayıda yerel yatırımcı başvurusunun olduğu ve bu nedenle pratikte CEEC’den kredi almanın oldukça zor olduğu not edilmiştir.

CEEC faaliyetlerinin arasında yerli yatırımcılara finansman/kredi sağlamak önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu amaçla, CEEC, Zambiyalı yatırımcılarla uluslararası finans veya kalkınma kuruluşları arasında aracı veya kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. CEEC, salt (ithalata) ticarete yönelik faaliyetlerden ziyade yerel imalat veya endüstriyel üretim sektörlerini geliştirecek (ithal ikamesine katkıda bulunabilecek) yatırımlara öncelik vermektedir. Ancak, elbette bu yaklaşım kapsamında, Zambiya’da imal edilebilecek ürünlerin ihraç edilebilmesi hedefine de önem verilmektedir.

C. ZAMBİYA’DAKİ TÜRK YATIRIMLARI

1. Önde Gelen Yatırımlar ve Sektörler Hakkında Bilgilendirme

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kişilerin Zambiya’da yerleşik olarak başlattığı girişimler neticesinde inşaattan mobilyaya, halıdan, tuğla/briket sektörlerine kadar değişik ara sektörlerde faaliyet gösteren küçük ve orta boy işletme niteliğinde yaklaşık 40’den fazla firma bulunmakta olup ülkede yaklaşık 4bin Zambiyalıya istihdam sunmakta ve ülkenin inşaat sektörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Söz konusu alanda Türk işletmelerimizin pazar payı yaklaşık %90 seviyesinde olup Zambiya’da en yaygın şekilde kullanılan gri tuğla üretiminde baskın durumdadırlar.

Ancak bu firmaların çoğunun kurumsal niteliklerinin genel olarak ortalama olduğu değerlendirilmektedir.

Tuğla/briket sektörü ülkede hala talep görmektedir. Zambiya’da yaklaşık yüzün üzerinde yakın üretim tesisi bulunmaktadır. İlgili firmalarla yapılan görüşmeler neticesinde Zambiya’da her geçen gün enflasyonun ve blok üretiminde kullanılan ham maddelerdeki girdi fiyatlarının arttığı, son yıllarda sektördeki kar marjının oldukça düştüğü sektör temsilcileri tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca sektördeki kar marjının düşmesindeki bir diğer önemli etkenin Zambiya’da blok üretimi yapan vatandaşlarımızın kendi içlerindeki fiyat rekabeti olduğu, zaman içerisinde fiyatın sürekli aşağı yönlü revize edildiği, bu durumda sektör karlılık oranlarını aşağıya çektiği bilgisini tarafımıza aktarmışlardır. Söz konusu firmalara rekabet ve karlılık konusuna ilişkin değerlendirmemiz aktarılmış ve söz konusu fiyat rekabetinin sektörde uzun vadede yıkıcı bir rekabete dönüşmemesi ve mevcut pazar payının diğer ülkeler lehine gelişmemesi için firmalarımızdan kendi aralarında gerekli hassasiyeti göstermeleri gerektiği aktarılmıştır. Bununla birlikte vatandaşlarımızın Zambiya’da uzun yıllardır iş yapmaları nedeniyle Zambiya’yı çok iyi tanıdıklarını ve bu durumdan istifade ederek yeni sektör açılımları ve ürün çeşitlendirmenin gerek ülkemizin Zambiya’da bilinirliğinin artırılmasına gerekse ülkemizin cari açığının kapatılmasına katkı sağlayacağını vurgulamıştır.

Nitekim firmaların bir kısmı arazi alım-satımı yaparak ticari faaliyetlerini çeşitlendirme yoluna gitmektedir. Şehirde arazi kiralari, arazi alımına kıyasla daha maliyetli olduğundan arazi takibi önemli bir ticari faaliyettir.

Zambiya’da farklı sektörlerde faaliyet gösteren diğer Türk firmaları da mevcuttur. Firmalarımızdan biri Zambiya’da tarım ürünleri işlenmesi ve değirmencilik alanındaki makinalara yedek parça tedariki sağlamakta ve bunun için bir depo kiralamıştır. Yine firmalarımızdan biri ağır taşıt yedek parça tadariki alanında Zambiya’da mukim bir şirketi satın almış ve önümüzdeki dönemde faaliyete başlaması beklenmektedir. Yine bir tekstil ve giyim mağazamız ülkedeki şube sayısını artırmış ve erkek giyim üzerine bir markamız da yeni Lusaka’da yeni bir mağaza açmıştır.

2. Türk Yatırımcıların Karşılaştıkları Sorunlar

Zambiya’da yatırım veya ticaret konularına ilişkin internet kaynakları oldukça yetersiz olup bilgiler ise güncel şekilde elde edilememektedir. Ulusal mevzuat yeteri kadar gelişmemiş ve mevzuatın uygulanmasının anlaşılmasının en kolay yolu sahada aktif görev almaktadır.

Hukuki belirsizlik ortamı: Zambiya’da taslak mevzuat çalışmaları kapsamında “İlgili paydaşlardan teknik görüş toplanması” aşamasına yeteri kadar özen gösterilmemektedir. Bu nedenle, iş ve ticaret hayatına ilişkin güncel mevzuatı zamanlı takip edebilmek sorun oluşturmaktadır. Zambiya mahkemeleri ticari davalar konusunda oldukça tecrübesiz olup bu nedenle, şirketlere arbitrasyon vb. yöntemlere başvurulması önerilmektedir.

İkili Anlaşmalarda Eksiklik: İki ülke arasında henüz çifte vergilendirme anlaşmasının hayat geçmemesi gerek Zambiya’da yerleşik Türk firmalar gerekse Zambiya’da büyük projeler takip eden Türk firmalar tarafından sorun olarak hissedilmektedir. Çifte vergilendirme anlaşması konusunda atılacak adımların hızlandırılması bu noktada önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bunun yanında, 28 Temmuz 2018 tarihinde Lusaka’da imzalanan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşması’nın” onay süreci her iki ülkede de tamamlanmış olup, Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Zambiya ile ikili ekonomik ilişkilerimiz güçlenerek, ülkedeki mevcut ve olası tüm yatırımlarımız ortaya çıkabilecek birçok riske karşı korunmuş olacaktır. Anlaşmanın yatırımcılara sağlayıcı güvence ve korumalarla ülkedeki yatırımlarımızın ilerleyen yıllarda artabileceği değerlendirilmektedir.

Finansmana Erişim Problemi: Ülkedeki finansman kısıtı nedeniyle firmalarımız, finansman kaynaklarını kendisi bulmak durumunda kalmaktadır. Diğer taraftan, Zambiya’da devlet garantisi olmadan Türk EXIMBANK kredilerinde ilerleme beklenmemektedir. Zambiya devleti, kredi geri ödemesine “garantör” olur ya da doğrudan kendi borçlanırsa ticari koşullarda destek verilmesi değerlendirilebilmektedir. Bir diğer seçenek olarak, bir banka işveren adına borçlanabilir. Ancak bu seçenek için bankanın kapsamlı bir mali analizinin yapılması gerekmektedir. Analiz sonucunda banka muteber bulunur ve bir limit tahsis edilebilirse, bu limitin proje için yeterli olması şartıyla işlem değerlendirilebilmektedir.

Uçuş mesafesi ve lojistik sıkıntıları: Türkiye-Zambiya uçuş mesafesi aktarmalarla beraber yaklaşık 10-18 saati sürmektedir.2021 yılında uçuşlara ara veren Türk Hava Yolları 26 Mart 2023 tarihinden itibaren İstanbul-Lusaka-İstanbul uçuşlarına Tanzanya üzerinden haftada iki sefer olmak üzere yeniden başlamıştır. THY ile birlikte firmaların Türkiye ile olan bağlantısının artmasına katkı sağlayacaktır. THY dışında ülkenin başkenti Lusaka’ya uçuşlarda Emirates Hava Yolları ve Katar Havayolları ağırlıklı tercih edilen havayolları şirketlerinden olup her iki

hava yolu şirketi de hem Ankara'dan hem de İstanbul'dan Dubai (Emirates Hava Yolları) ve Doha (Katar Hava Yolları) üzerinden Lusaka'ya uçuş gerçekleştirmektedir.

Öte yandan Ayrıca ülkenin denize kıyısı olmaması navlun maliyetlerini ciddi oranda artırmaktadır. Ülkedeki asfalt karayolları hatlarının yeterli seviyede olmaması, var olan yollarda yetersiz bakım ve bu yolların dar olması (bir gidiş bir geliş hat) ülke içerisinde lojistik ve kargo sürelerini artırmaktadır. Ayrıca petrol ve motorin fiyatlarındaki son yıllardaki artış lojistik maliyetlerini olumsuz etkilemekte olup verilen hizmet genel olarak az gelişmiş düzeydedir. Bununla birlikte gıdaların lojistiğinde soğuk zincir uygulamalarının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çerçevede soğutmalı ortamda, malzeme ve gıda taşıyacak firmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Elektrik- İnternet Altyapısında eksiklikler: Ülkede internet altyapısı her ne kadar son yıllarda gelişme gösterse de halen birçok bölgede internete erişim sağlanamamaktadır. Ülkede elektrik santrElektrik konusunda ise kesintiler yaşanabilmektedir. Ülke genelinde ulusal elektriğe erişim oranı %32,8 olup kentsel nüfusun %70,8'inin ve kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun yalnızca %8'inin elektrik şebekesine erişimi bulunmaktadır. Ülkedeki elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımından sorumlu en önemli kuruluş Zambia Elektrik Tedarik Şirketi (ZESCO)'dur. ZESCO'nun yanı sıra Copperbelt Energy Corporation PLC (CEC), Lunsemfwa Hydro Power Company (LHPC), North Western Energy Corporatio Limited (NWEK), Ndola Energy Company Limited (NECL), Zengamina Power Limited (ZPL), Itezhi Tezhi Power Company Limited (ITPC), Maamba Collieries Limited (MCL), Dangote Industries Zambia Limited, Bangweulu Power Company Limited ve Ngonye Power Company Limited ülkedeki belli başlı elektrik üretim ve dağıtım şirketleridir.

Ülke 2022 yılı başı itibariyle 3.318,4 MegaWatt (MW) elektrik kapasitesinin %81,5'i iklim değişimlerine duyarlı hidroelektrik kaynaklı olup, son yıllarda yaşanan kuraklık ile beraber Itezhi Tezhi ve Kariba gölü barajlarında alçalan su düzeyi, hem hane halkının hem de madenlere sağlanan elektriğin sık sık kesilmesine neden olmaktadır. Elektrik üretiminde kömür %10,5, fuel yakıt % 3,5, güneş enerjisi %3 ve kömür ve dizel yakıtlar %1,5 oranında kullanılmaktadır. Elektrik kesintileri nedeniyle imalat yapan şirketler üretim kapasitelerini azaltmakta ya da dizel motor jeneratörler kullanarak üretim maliyetlerini artırmak zorunda kalmaktadırlar.

Kalifiye işgücünün az olması: Eğitimli ve kalifiye iş gücü temini zordur. Zambiya çalışanları arasındaki çalışma etiği oldukça düşüktür. Yapılan bir çalışmaya göre, iş etiği bakımından Afrika'da en kötü 3 ülke, Zambiya, Botswana ve Namibya olarak kaydedilmektedir. Diğer taraftan, ulusal yasal düzenlemeler, yine de niteliksiz yerel işgücünün tercih edilmesine yöneliktir. Bu nedenle, nitelikli işçi getirilmesi konusunda göçmenlik idaresiyle sorunlar yaşanabilmektedir.

Yolsuzluk: Uluslararası raporlara göre yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu bilinmektedir. Ulusal düzenlemelere göre, kamu görevlilerinin varlık verileri şeffaf değildir; "*facilitation payments*" konusu yerel mevzuatta düzenlenmemektedir. Gerek gümrüklerde gerek iç piyasada gözlenen hırsızlık riski günlük ticari hayatın bir gerçeği olarak algılanmaktadır.

Döviz kurlardaki sert dalgalanmalar: 2020 yılı başında 14.15 seviyelerinde olan Kıvaça/Dolar kuru, yaklaşık 2021 yılında %50'lik bir artışla 21,15 seviyelerine kadar yükselmiştir. 2022 yılının son çeyreğinde 14-16 bandında seyreden Kıvaça/Dolar kuru 2023 yılının başında tekrar 20'li seviyelere gerilemiştir. Zambiya'nın dış borç yapılandırmasına

ilişkin piyasada dolaşan ılımlı haberler ile birlikte 2023 yılının ilk çeyreğinde Zambiya Kıvaçası yeninde 17-18 bandına yükselmiştir.

Yüksek Enflasyon: Zambiya enflasyon 2017 yılından itibaren 2021 yılına kadar sürekli bir artış sergilemiştir. İlgili yıllarda artışın temel sebebi döviz kurundaki dalgalanmalar, iklim koşullarının etkisi ve pandemi salgını etkili olmuştur. Ancak 2022 yılında döviz kurundaki gevşeme ile birlikte enflasyon oranı yaklaşık % 43 oranında bir düşüş sergileyerek %22'den %12,5 seviyelerine gerilemiştir¹⁴. Diğer taraftan su, elektrik, benzin fiyatlarındaki genel ortalama da bir önceki yıla göre %6,3, giyim %7,2 ve mobilya ve ev ürünleri fiyatı ise bir önceki yıla göre % 4,4 artmıştır. Enflasyon oranına katkı sağlayan eyaletlerin başında %3,0 ile Lusaka ve % 1,9 ile Copperbelt eyaletleri yer almıştır.

Bürokrasinin yavaş işlemesi: Ülkede bürokrasi ağır işlemekte olup ; Bakanlardan veya üst düzey bürokratlardan randevu temin etmek oldukça zordur. Nitekim, bazı firmaların Bakanlara ve üst düzey bürokratlara ancak B2B danışmanlık firmaları aracılığıyla ulaşabildiği duyumları alınmaktadır. Ticaret firmalarından ziyade büyük yatırımcı firmalar için randevu almak görece daha kolay olabilmektedir.

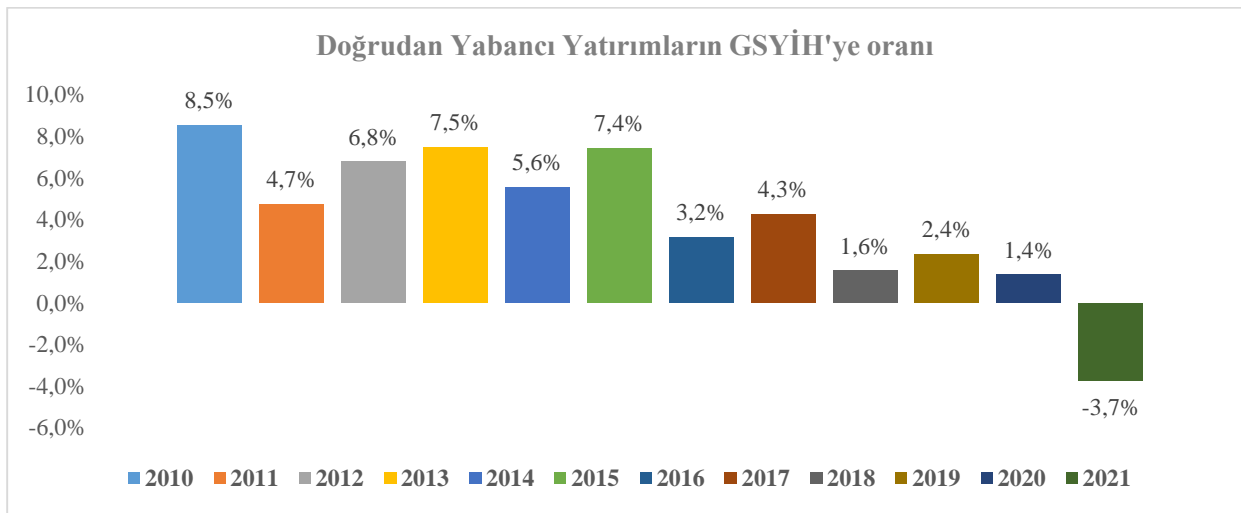
Makina-ekipman ihtiyacının ithalat ile karşılanıyor olması: Ülkede makine üretimi sınırlıdır. Bu nedenle, bu tip ürünlere ithalat kanalıyla ve belirli süreler sonrasında ulaşılabilir. Ayrıca bu durumdan ötürü, ithal edilen makinelerin bakım ve onarımını yapacak know-how veya kalifiye işgücü sıkıntısı da yaşanmaktadır. Tamir masrafları yüksek seyretmekte olup, tamir edilemeyen makineler maddi külfete veya zarara neden olmaktadır.

D. ZAMBİYA'DAKİ DİĞER ÜLKELERİN YATIRIMLARI (Doğrudan Yabancı Yatırım Verileri)

Dünya Bankasından temin edilen verilere göre Zambiya'ya yönelik doğrudan yatırım tutarı 2010 yıllardan itibaren dalgalı seyretmiştir. Ülkeye son 10 yıllık dönemde gelen doğrudan yatırım miktarı ise yılda en fazla 2013 yılında yaklaşık 2,1 milyar ABD Doları düzeyini test etmiştir. 2015 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırım tutarlarında düşüş meydana gelmiş ve 2021 yılında ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırım tutarı 10 yılın ardından – 823 milyon ABD Doları olarak ilk kez eksi seviyeleri test etmiştir.¹⁵

¹⁴ <https://www.imf.org/en/Countries/ZMB>

¹⁵ <https://data.worldbank.org/>

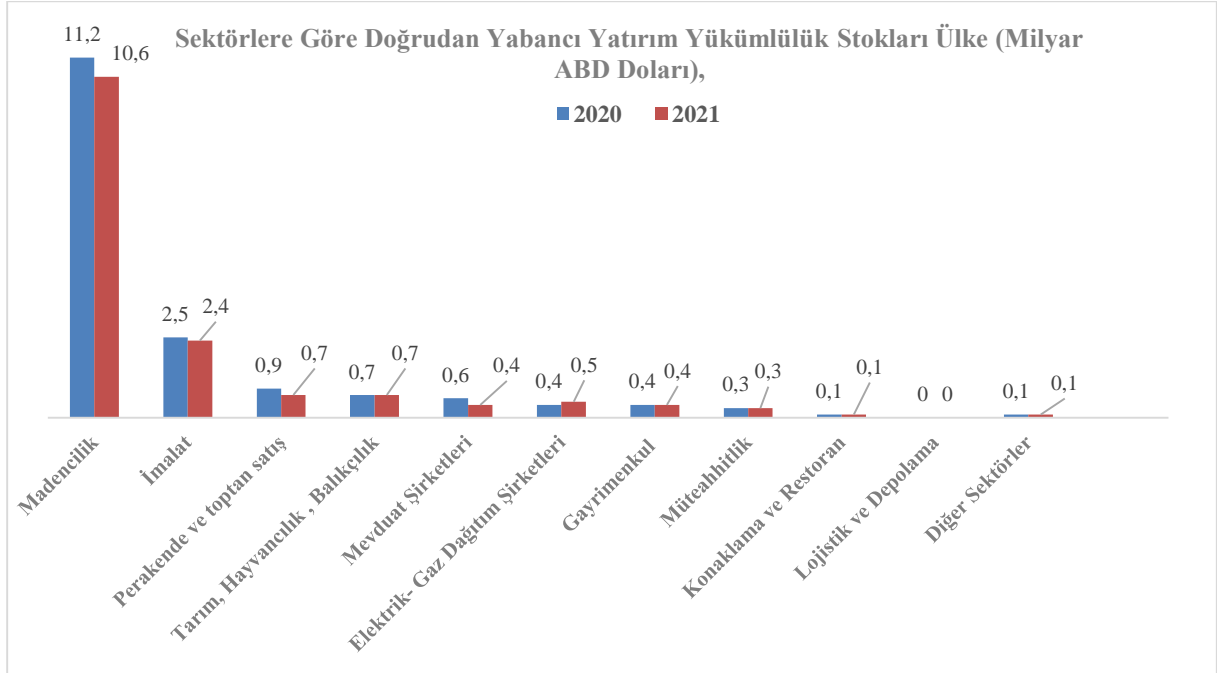
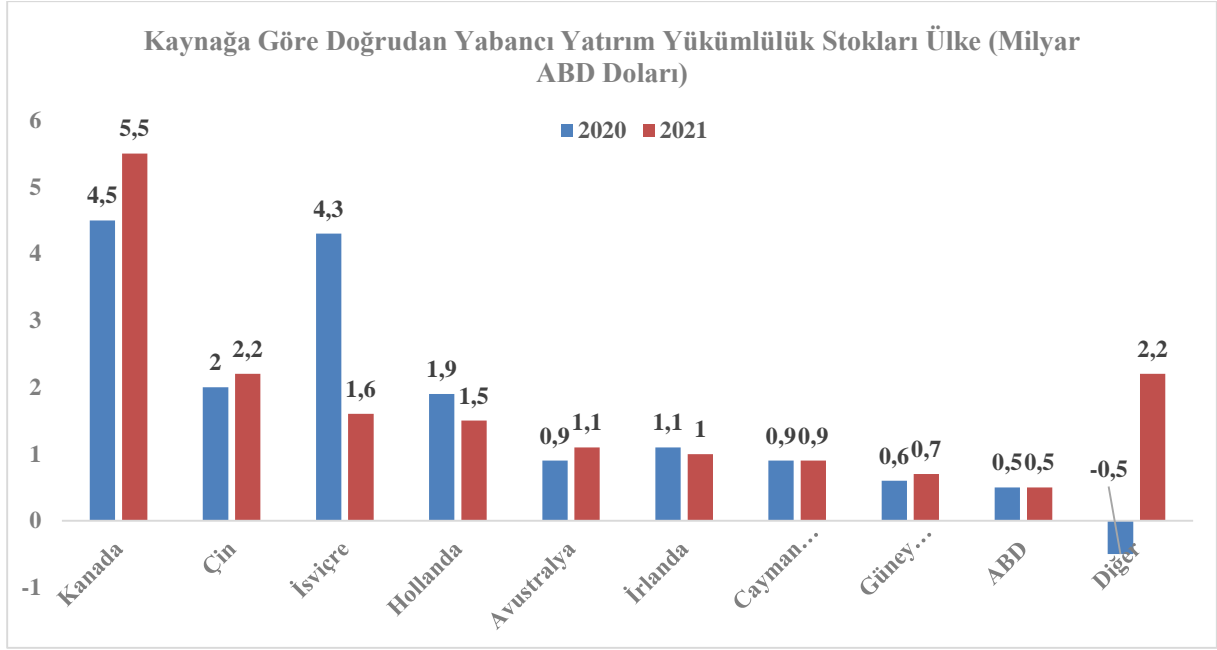
Ancak ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım düzeyinin, GSMH içindeki payı bakımından istikrarlı bir tablo yansıtmadığı görülmektedir. Zambiya gibi DTÖ bakımından “en az gelişmiş” kategorisinde bulunan bir ülkede yapısal ekonomik dönüşüm kaydedilebilmesi için daha istikrarlı düzeyde doğrudan yabancı yatırım çekebilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte Zambiya Merkez Bankasının 2021 yılı ve 2022 yılı ikinci çeyreği için özel sektör yatırım pozisyonunu belirlemeye yönelik elektrik, madencilik, lojistik, gayrimenkul, perakende, imalat, tarım, finans ve sigorta, yönetim hizmetleri, müteahhitlik, bilgi iletişim sektörlerinde faaliyet gösteren 143 sektör temsilcisine iletilen anket verilerine göre özel sektör dış borç yükümlülüğü 2021 yılında yüzde 4,9 artarak 21,4 milyar ABD dolarına yükselmiştir.¹⁶

2021 yılında Kanada, Çin, İsviçre ve Hollanda, doğrudan yabancı yatırım yükümlülüğüne katkıda bulunan ilk dört kaynak ülke olmuştur. Bu ülkelerin sahip olduğu yatırım tutarı toplam 2021 yılındaki yatırımın %62,2'sini oluşturmakta olup bir önceki yıla bu oran % 60.8 seviyelerinde yer almaktaydı.¹⁷

¹⁶ https://www.boz.zm/PCF_HIGHLIGHTS_SURVEY_FINDINGS_2022.pdf

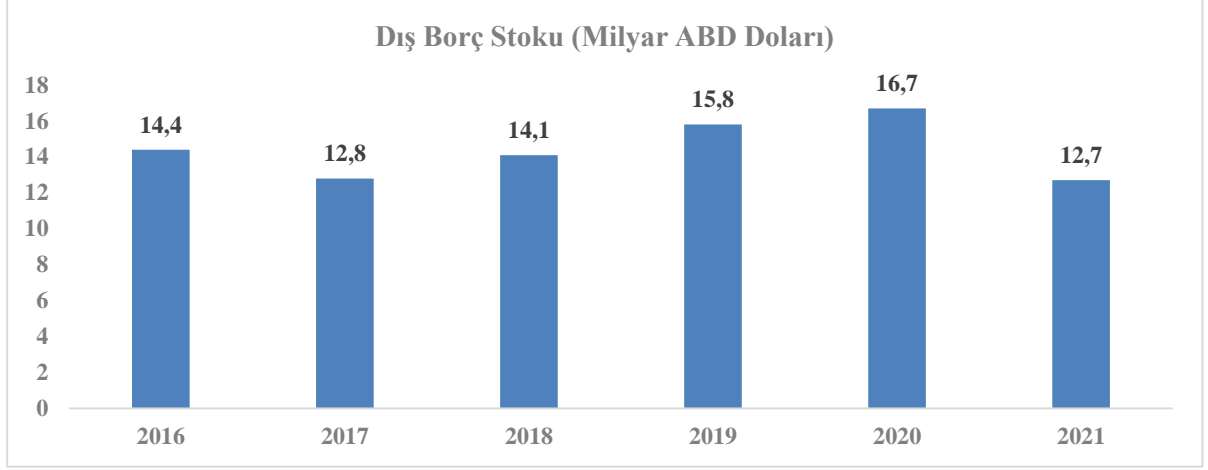
¹⁷ https://www.boz.zm/PCF_HIGHLIGHTS_SURVEY_FINDINGS_2022.pdf

2021 yılında doğrudan yabancı yatırım yükümlülüğünde sektör bazında ise ilk sırada madencilik sektörü, ikinci sırada ise imalat sektörü yer almaktadır.

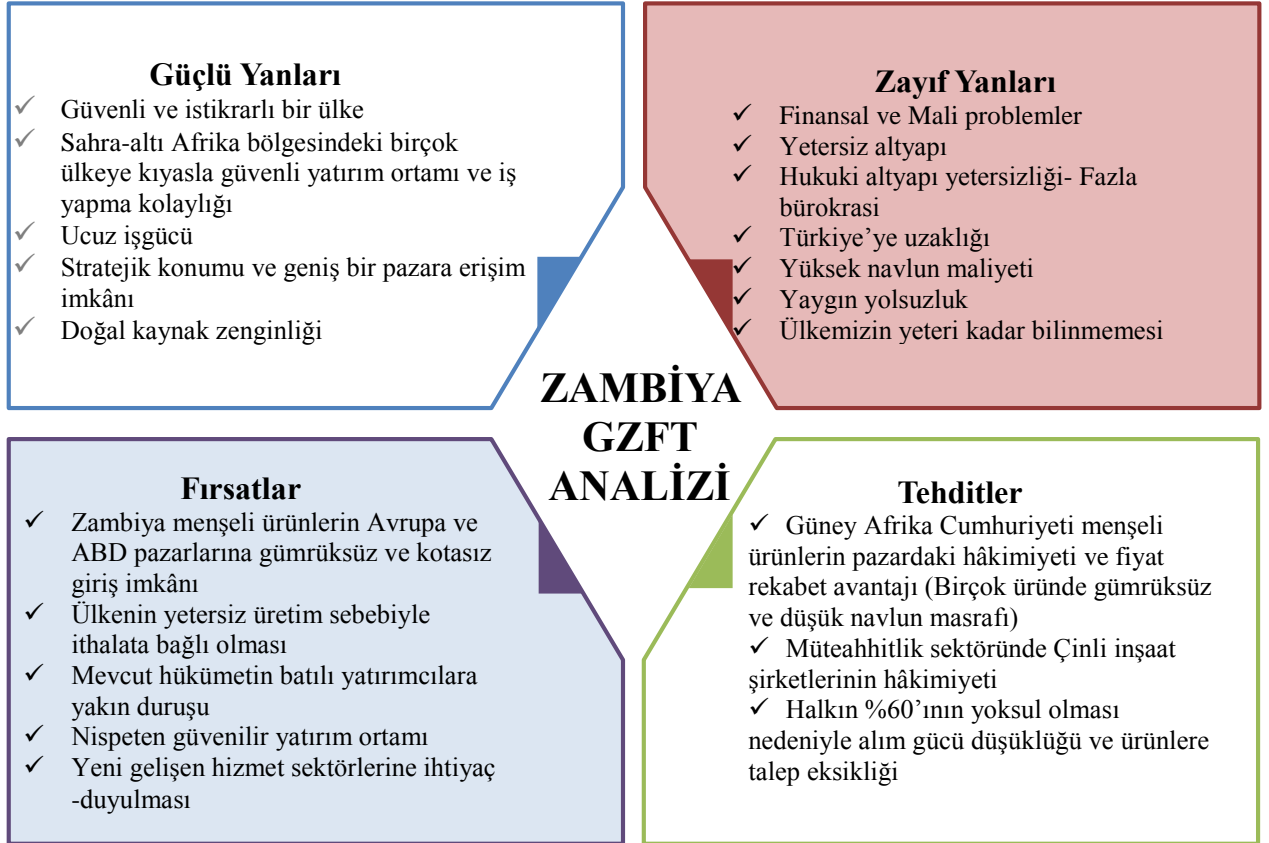
Öte yandan ülkenin özel sektör dış borç stoku 2016 yılından itibaren dalgalı şekilde gelişim göstermekte olup 2020 yılında 16,7 milyar ABD Doları olan özel sektör dış borç stoku 2021 yılında yaklaşık %23,5 azalarak 12,7 milyar ABD Doları seviyesine gerilemiştir. Borç stokunun yaklaşık % 64'ü madencilik sektöründen kaynaklanmakta olup anılan yılda söz konusu azalışın ardında yatan sebeplerden en önemlisi madencilik sektöründeki borçların yeniden yapılandırılmasıdır.¹⁸

¹⁸ https://www.boz.zm/PCF_HIGHLIGHTS_SURVEY_FINDINGS_2022.pdf

Zambiya hükümet yetkilileri Zambiya'daki yabancı yatırımların yaklaşık %62'sini, sadece madencilik sektörü oluşturmakta olduğundan bahisle ülkedeki yatırım çeşitliliğini artırmak amacıyla çeşitli program, politika ve teşvikler uygulamaktadır. Özellikle İmalat sektörü, tarım, ormancılık ve balıkçılık ile ulaştırma ve depolama sektörlerindeki yabancı yatırım stoğunun artırılması amaçlanmaktadır.

Özet olarak Zambiya'ya yatırım ortamının güçlü, zayıf, fırsat ve tehdit alanları değerlendirildiğinde

E. YATIRIMCILAR İÇİN YARARLI BİLGİLER

1. Faydalı Linkler

National Pension Scheme Authority	http://www.napsa.co.zm/
The Patents and Companies Registration Agency	https://www.pacra.org.zm/
Zambia Development Agency	http://www.zda.org.zm/
Zambia Revenue Authority	https://www.zra.org.zm/
Zambia Department of Immigration	http://www.zambiaimmigration.gov.zm/
Zambia Statistics Agency	https://www.zamstats.gov.zm/

Mevzuat Bilgileri

Zambia Legal Information Institute	http://www.zambialii.org/
National Assembly of Zambia (parliament)	http://www.parliament.gov.zm/
Ministry of Justice	http://www.moj.gov.zm/
The Judiciary of Zambia	http://www.judiciary.gov.zm/

Çeşitli Kamu Kuruluşları:

Bank of Zambia

P.O. Box 30008, Lusaka
Phone : +260 211 228888
Fax No : +260 211 221767
Email : pr@boz.zm
Website: www.boz.zm

Zambia Environmental Management Agency

P.O. Box 35131, Lusaka
Tel : +260 211 254130
Fax : +260-211 254164
Email : zema@zema.org.zm
Website: www.zema.org.zm

Immigration Office

P.O. Box 50300, Lusaka
Tel : +260-211 252650
Fax : +260-211 252008
Website: www.zambiaimmigration.gov.zm

Lusaka Stock Exchange

P.O. Box 34523 Lusaka
Tel : +260 211 228537
Fax : +260 211 225969
E-mail: luse@zamnet.zm
Website: <https://luse.co.zm/>

Ministry of Commerce, Trade and Industry

P.O. Box 31968, Lusaka
Phone : +260 211 228301-9
Fax : +260 211 226984
Email : mcti@gov.co.zm
Website: <https://www.mcti.gov.zm/>

Patents and Companies Registration Agency

P.O. Box 32020, Lusaka
Tel : +260 211 255127
Fax : +260 211 255426
Email : pro@pacra.org.zm
Website: <http://www.pacra.org.zm>

Zambia Development Agency

P O Box 30819 Lusaka
Tel : +260 211 220177
Fax : +260 211 225270
E-mail : info@zda.org.zm
Website: www.zda.org.zm

Zambia National Tourist Board

P.O. Box 30017 Lusaka
Tel : +260 211 222714
Fax : +260 211 225174
E-mail : zntb@zamnet.zm,
Website: www.zambiatourism.com

Zambia Revenue Authority

P.O. Box 35710, Lusaka
Tel : +260 211 223754
Email : advice@zra.org.zm,
Website: www.zra.org.zm

Road Development Agency

P.O. Box 50003, Lusaka
Tel : +260 211 253088
Fax : +260 211 253404
E-mail : rda_hq@roads.gov.zm
Website: www.rda.org.zm

Ministry of Health

Ndeke House, P.O.Box 30205,

Lusaka, Zambia

Tel : + 260 211 252 989 -260 211 253 040

E-mail : ps@moh.gov.zm

Web : <http://www.moh.gov.zm>

Ministry of Mines and Mineral Development – MMMD

New Government Complex Building, Nasser Road

12th & 14th Floor

P.O Box 31969

Kamwala

LUSAKA

Tel: +260 211 237306

email: info@mmmd.gov.zm

Zambia Medicines Regulatory Authority

Head Office: Tuleteka Road, OffMakishi Road

P.O. Box 31890, Lusaka-Zambia

Tel : + 260 211 220 429

Fax : + 260 211 238 458

E-mail : pharmacy@zamra.co.zm

Website : <https://www.zamra.co.zm/>

Ministry of Information and Media:

6th Floor, New GovernmentComplex, Nassar Road,

P.O. Box 51025, Lusaka.

Tel: + 260 211 237 150 - 211 220749

Fax: + 260 211 235410

E-mail: info@mim.gov.zm

Website: <https://www.mim.gov.zm/>

Ministry of Agriculture and Livestock

Mulungushi House, P.O.Box 50187, Lusaka, Zambia

Tel: 260-211-253933/250305

Website: <https://www.agriculture.gov.zm/>

İş Örgütleri / Dernekler:**Zambia Association of Chambers of Commerce & Industry**

P.O. Box 30844, Lusaka

Tel : +260 211 252369

Fax : +260 211 252483

E-mail : zacci@zamnet.zm

Website: www.zambiachambers.org

Zambia Association of Manufacturers

P.O. Box 31992, Lusaka

Tel : +260 211 229364

Fax : +260 211 229371

E-mail : zam@zamnet.zm --- info@zam.co.zm

Website: www.zam.co.zm

Zambia Export Growers Association

P.O. Box 31705, Lusaka

Tel : +260 211 221895

Fax : +260 211 221895

E-mail : zega@zegaltd.co.zm --- zega@zamnet.zm

Website: <http://www.zambiaexportgrowers.com>

Zambia Federation of Employers

P.O. Box 31941, Lusaka

Phone : +260 211 295781 / +260 211 295969-- +260969664278 +260 0770375354

Fax : +260 211 295582

E-mail : zfe@zamnet.zm

Website: <http://www.zfe.co.zm>

Zambia Institute of Chartered Accountants

P.O. Box 32005, Lusaka

Tel : +(260) 211 374 551-9

Fax : +260 211 374 560

E-mail : membership@zica.co.zm education@zica.co.zm

Website: www.zica.co.zm

Agricultural and Commercial Show Society of Zambia

P.O. Box 30333, Lusaka

Plot No. 2374 Great East Road Showgrounds Lusaka

Tel : +260 977 762076

Fax : +260 211 254898

E-mail : acsz@iconnect.zm info@acsz.co.zm

Website: www.acsz.co.zm

Association of Building and Civil Engineering Contractors

4974 Kabelenga Rd, Lusaka

Tel : + 260 211 234 765

E-mail : <http://www.abcec.org.zm/>

Association of Consulting Engineers of Zambia

P.O. Box , Lusaka - aOffice No.6 at Plot No. 37/1P Lake Road

Tel : +260 211 256 651

Cell : +260 975 818 529

E-mail : info@acez.co.zm

Website: <http://acez.co.zm/>

Zambia Institute of Architects

P.O. Box 51224 , Lusaka

Tel : 260-211-254512

E-mail : zia@zamtel.zm

Website: <https://zia.org.zm/>

The Engineering Institution of Zambia

P.O. Box 51084, Lusaka

Tel : +260 211 255 161

Fax : +260 211256 205

E-mail : eiz@eiz.org.zm

Website: <https://www.eiz.org.zm/>

National Council for Construction

P.O. Box 39548, Lusaka

Tel : +260 211 247 185

Fax : +260 211 247 264

E-mail : ncc@ncc.org.zm

Website: <http://www.ncc.org.zm/>

National Association for Medium and Small Scale Contractors

NCC Building, Plot 1609/1625, Off ShekiSheki Road, Emmasdal ,Lusaka (No Post Box Available)

Tel : +260 211 260 211 241 347

Cell : +260 977 751 205

E-mail : nkhosihlazo@gmail.com

Website: N/A

Zambia Chamber of Mines

Corporate Park Plot No. 20849 AlickNkhata Road, Mass Media area

Tel: + 260 211 258383

Tel: + 260 211 258384

Fax: + 260 211 258385

E-mail: info@mines.org.zm

Website: <http://mines.org.zm/>

Hastaneler:

Başkent Lusaka'da sağlık imkanları diğer illere göre oldukça gelişmiştir. Detaylı ve uzmanlık gereken sağlık sorunları dışında hizmetler tatminkar düzeydedir.

Lusaka Şehri

Fairview Hospital

Stand 30079, Corner of Church and Chilubi Roads,
P. O. Box 32517, Lusaka, Zambia.
Tel: +260 211 373 009 / +260 211 373 000

Medland Hospital

Plot 9, Mukonteka Close, Rhodespark, Lusaka, Zambia.
Tel: +260 761 101 600

Medcross Hospital

Stand F284A/91/27 Makishi road,
P. O. Box 33410 Lusaka, Zambia.
Tel: +260 972 072 922

Forest Park Specialised Hospital

8238 Nangwenya Road, Long Acres, P. O. Box NM90, Lusaka, Zambia.
Tel: +260 965 273 649 / +260 973 183 338 / +260 765 192 232

Mufulira Şehri

Malcolm Watson Hospital

Tel: +260 212 44 14 44
+260-212 44 91 29- 212 441 078
P.O. Box 40499, Mufulira, Zambia

Ronald RossHospital

Tel: 260 212 410 382
P.O. Box 40055,
Ndola Road, Mufulira, Zambia

Ndola Şehri

Ndola Central Hospital

Tel: + 260 212 612 361
+ 260 212 611 586
PrivateBag 1, Ndola, Zambia

AON Zambia Ltd

AON Zambia Limited, Acacia Park Plot 22768
ThaboMbeki Road, P.O.Box 35403, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 367 288
Web: <http://www.aon.com/site/office.jsp?cn=Zambia>

Bari Zambia Ltd

Bari House No. 18 Mupundu Road, Northrise, Ndola ,Zambia
Tel: 260 212 611 141
Tel: 260 212 611 141
Email: inquiries@barizambia.com

Bicon Zambia Ltd

4 OmeloMumba Road, OmeloMumba Road,
P.O.Box 39528, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 232978/9
Fax: 260 211 232980
Email: bicon@zamnet.zm

BDO Zambia Ltd

BDO Zambia, Counting House Square, ThaboMbeki Road,
P.O. Box 35139, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 250 222
Fax: 260 211 254 623
Email: contact@bdo.co.zm
Web: <http://bdo.co.zm>

Career Prospects Ltd

2nd Floor Elunda2 Corner of Chikwa and Losa Angeles Road,
P.O.Box 30673, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 372 721
Fax: 260 211 372 721
Cell: 260 977 800 905
Web: www.careerprospectszambia.com

Eric Silwamba, Jalasi and Linyama Legal Practitioners

Plot 12 at William BurtonPlace, ChilekwaMwamba Road,
OffLubu/SaiseRoads, Longacres, Post Net Box 571, P/Bag E891, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 256 530
Fax: 260 211 256 372
Cell: 260 977 849 517
Email: info@ericstilwambaandco.com

KSM Business Consultants Ltd

Plot 5827 Lunsemfwa Road, Kalundu, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 295 486
Email: info@ksm.co.zm

NitramConsultants

Suite 14, 2nd FloorChester House,

Post Net Box 291 P/B, Cairo Road, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 840 755
Fax: 260 211 840 755
Cell: 260 977 818 880
E-mail: info@nitramconsultants.co.zm

PJP Associates

Stand No. 6004 Sibweni Road, Northmead,
P.O. Box 50817, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 253 043 or 260 211 256 147 or 260 211 292 439
Email: ck@pjp.co.zm or ck@pjp.co.zm
Web: <http://pjp-architects.com/>

PKF International Limited

Sable House, 30G Sable Road, Kabulonga, Lusaka, ZAMBIA
4th Floor, Compensation House, Broadway, Ndola, ZAMBIA

City Name

Contact Information

Lusaka	Steve Chibwe	260 211 267124/267267;
	schibwe@zm.pkfea.com	
Livingstone	Simon Njelemba	260 213
	321476/320767;snjelemba@zm.pkfea.com	
Ndola	R.RaviSankar	260 212 610297-8/610302; rravisankar@zm.pkfea.com
	Web: http://www.pkf.com/pkf-offices/africa/zambia/pkf-zambia-ndola/	

PriceWaterHouseCoopersLimited

PwCPlace
Stand No 2374, ThaboMbeki Road
Lusaka, Zambia
Tel: + 260 211 334000
(Vergi konularında: Ms. JyotiMistry, Dahili: 4023; E-posta: jyoti.mistry@zm.pwc.com)

Reeds Business Consultants

Plot 6061 Chitemene Road, Northmead, P.O.Box 32481, Lusaka, Zambia
Tel: +260 211 291409, +260 211 291474
Cell: 260 955 765260
Email: info@reedsadvisory.com

WCE Zambia Ltd (Business Doctors Zambia)

Plot 5842 Great East Road, Kalundu, P/Bag E10, P.O.Box 390, Lusaka, Zambia
Tel: 260 211 295 866
Fax: 260 211 295 868
Cell: 260 977 698 351
Email: eugenehaazele@gmail.com
Web: <http://www.businessdoctorszambia.com/>